

**Competența expresivă și «discursul repetat» în etno- și sociotexte:
efecte ale «cunoașterii elocutionale» și ale «competenței idiomatice»**

Stelian Dumitrăcel^{*}
Doina Hreapcă^{**}

Abstract: *Certain hastily-drawn conclusions of some folklore specialists on the disappearance of the idiomatic folk expressions from the present rural environment are refuted through the appropriate research of the “dialectal” texts according to the stylistic registers of the language and the speakers’ communicative abilities, as a reflex of the elocutional knowledge and expressive competence. On the other hand, the vitality of the proverbs and sayings, as an expressive means, is rendered by the frequency of their occurrence in the (political) public discourse, the journalistic text and the funny statements of the socializing texts and messages posted on the internet by speakers from all the socio-cultural strata.*

Keywords: *Stylistics, paremiology, repeated discourse, communication registers, elocutionary awareness, idiomatic competence, expressive competence*

Rezumat: *Concluzii, grăbite, ale unor folcloriști, privind dispariția parimiei din discursul mediului rural actual, sunt contrazise de cercetarea adecvată a textelor „dialectale” în funcție de registre stilistice ale vorbirii și de aptitudini comunicative ale locutorilor, ca reflex al cunoașterii elocutionale și competenței expresive. Pe de altă parte, vitalitatea proverbelor și zicătorilor, ca mijloc expresiv, este ilustrată de frecvența apariției lor în discursul public (politic), în textul jurnalistic și în enunțurile ludice din textele și mesajele de socializare postate pe internet de vorbitori din toate categoriile socioculturale.*

Cuvinte-cheie: *stilistică, paremiologie, discurs repetat, registre ale comunicării, cunoaștere elocutională, competență idiomatică, competență expresivă*

0.1. Textul de față reprezintă, de fapt, reluarea și actualizarea, din motive pe care le considerăm justificate, a unei teme tratate în urmă cu peste 20 de ani [1].

Cel mai important motiv este invocarea, de dată relativ recentă, de către Pavel Ruxăndoiu, deși dintr-o viziune parțial deosebită, a unei teze susținute anterior de Cezar Tabarcea, privind prezența redusă, de principiu, a parimiilor în vorbirea uzuală, cu referire specială la vorbirea țăranilor, pornind de la analiza de suprafață a unui volum de *texte dialectale*, un punct de vedere pe care l-am respins din perspectiva imperativului ca o evaluare de acest fel să ia în considerare competența expresivă a vorbitorilor, manifestată la nivelul *idiostilului*. Nici explicarea, de către Pavel Ruxăndoiu, a aceleiași presupuse absențe, doar ca efect al unei scăderi, în timp, a competenței idiomatice a vorbitorilor din mediul rural nu se justifică decât ca factor secundar.

Al doilea motiv îl reprezintă faptul că, față de unele neclarități sau confuzii la nivelul exegezei și al manualelor școlare, se impune încercarea de a stabili contururi ale unui fond paremiologic funcțional la vorbitorii din mediul rural pentru sfârșitul secolului al XIX-lea (în consens parțial cu puncte de vedere susținute de Pavel Ruxăndoiu), ca bază pentru menținerea în actualitate, în sfera, difuză, a metaforei, a trăsăturilor unui limbaj funcțional de coloratură paremiologică, în cadrul stilului comunicării publice și private; această situație este probată de prezența, deosebit de marcată și insistentă, a parimiilor în publicistica actuală (în special în titrare, ca zonă de performanță comunicativă), fenomen ce trebuie raportat, de asemenea, la conceptul de «idiostil».

În sfârșit, reluarea temei s-a impus pentru reconsiderarea prezenței parimiei și a altor mijloace ale comunicării „colorate” a vorbitorilor, din perspectiva conceptului coșerian de « discurs repetat », ca o expresie a tentației spontane sau a intenției manifeste de plasare a interlocutorilor la același nivel al competenței expresive.

Complementar acestor repere exegetice, prezentăm și o motivație sentimentală: problematica articolului a constituit cadrul unor prelegeri la cursul de etnostilistică ținut de Stelian Dumitrăcel, între anii 1997 – 1999, la Facultatea de Litere de la Universitatea „Dunărea de Jos”, avându-i ca studenți sau/și doctoranzi, printre alții, pe Gina Necula, Ileana Alexandrescu, Cristinel Munteanu și Ionel Apostolatu.

^{*} Prof. univ. dr., Universitatea „Alexandru Ioan Cuza”, Iași

^{**} Cercet. șt. pr. I. dr., Institutul de Filologie Română „A. Philippide”, Academia Română, Filiala Iași

0.2. În funcție de cele expuse anterior, ne propunem, ca primă parte [I], reluarea textului inițial al articolului publicat de Stelian Dumistrăcel în 1988, cu minime adnotări, transparente, pentru ca partea a doua [II] să reprezinte aducerea la zi a problemei abordate anterior; pornind de la critica punctului de vedere Ruxăndoiu amintit și de la o radiografiere a situației parimiei în surse de la sfârșitul secolului al XIX-lea, ne propunem o analiză a prezenței zicătorilor și proverbelor în discursul public actual, în diferite limbaje funcționale, în diferite registre ale exprimării și în diverse ipostaze, cu raportare la conceptul de «discurs repetat».

I. 0. Pentru început, reluăm neschimbat (1. – 2.3) textul articolului publicat în 1988, pentru a păstra exactitatea în ceea ce privește faptele puse în discuție atunci, ca viziune și ca argumentare, în raport cu observațiile critice față de punctele de vedere exprimate ulterior de alți autori.

În textul inițial am intervenit numai în privința organizării grafice și a sistemului de trimitere la exegezele și sursele citate. Pe de altă parte, am marcat, prin plasarea în paragrafe „retrase”, scrise cu „arial”, aducerea la zi a textului în ceea ce privește unele informații complementare.

1. Legătura dintre dialectologie, ca disciplină lingvistică ce contribuie la formația profesorului de limba română, și literatura națională, ca obiect de predare în școală, este pusă în lumină, așa cum a arătat prof. B. Cazacu, și de analiza stilistică [2], printre ale cărei elemente operaționale se află și unele ce evidențiază o relație *sui-generis* între limba literară și graiuri. Ne referim la statutul formulelor paremiologice în stilul beletristic și în vorbirea populară, din perspectiva studiilor de stilistică (cu aplicații în tratatele de istoria limbii române literare și în manuale), pe de o parte, și față de constatările unor folcloriști, care au urmărit funcționalitatea a acestor producții ale spiritualității populare, pe de altă parte.

1.1. Zicătorile și proverbele sunt considerate drept unele dintre trăsăturile prin care se manifestă oralitatea stilului, ca mijloace ale limbii sau ale vorbirii populare. Ne vom opri mai întâi la câteva aprecieri ale lui Tudor Vianu care semnală, de exemplu, „mulțimea acelor proverbe cu care se exprimă personagiile” lui Nicolae Filimon, ceea ce face din *Ciocoi vechi și noi* „un adevărat repertoriu al expresiilor tipice întrebuintate de poporul român” (Vianu 1977: 55). După același estetician (care consideră că în paginile *Amintirilor*, *Poveștilor* și *Anecdotelor* a fost pusă la contribuție „o mare parte din energia expresivă a graiului nostru”), „imaginile, metaforele, comparațiile lui Creangă sunt proverbe sau ziceri tipice ale poporului, expresii scoase din marele rezervoriu al limbii” (*ibidem*, p. 101), iar „abundența de proverbe și locuțiuni” dă stilului lui Odobescu „caracterul oralității populare” (Vianu 1957: 173, cf. p. 174, și Vianu 1955: 91, 108, cu privire la „formele stilului vorbit” în scrierile lui Caragiale). Într-o caracterizare generală, pentru Iorgu Iordan, „citadelor literare și științifice, caracteristice pentru limbajul oamenilor de cultură, le corespund, din punctul de vedere al expresivității, maximele, proverbele etc. din vorbirea populară și familiară” (Iordan 1975: 23).

La tipologia deja diversă a scriitorilor pentru care am selectat câteva caracterizări consonante referitoare la sorginea formulelor paremiologice trebuie să adăugăm, pentru epoca veche a literaturii naționale și pentru a urmări începuturile acestui filon stilistic, câteva alte observații, culese din *Istoria limbii române literare* a lui Al. Rosetti, Boris Cazacu și Liviu Onu, carte cu circulație printre profesorii de limba și literatura română. Astfel, alături de alte trăsături specifice vorbirii populare ce caracterizează stilul lui Neculce, se amintește și „bogăția de expresii, maxime, proverbe” (Rosetti - Cazacu - Onu 1971: 293), după cum, analizând stilul cronicarilor munteni, se precizează că folosirea expresiilor populare aparține stilului colocvial-familiar (*ibidem*, p. 343). În ceea ce privește narațiunile puternic marcate de subiectivitate ce înfățișează evenimente din istoria Țării Românești, „de cele mai multe ori, caracterul popular și caracterul oral al expunerii sunt inseparabile” (*loc. cit.*), printre elementele de limbă vorbită semnalându-se „folosirea, pe o scară mai redusă decât la cronicarii moldoveni, a unor proverbe, zicători, sentințe”, cele mai multe cu caracter popular (*ibidem*, p. 345). Pentru perioada de tranziție spre literatura modernă, vom aminti și caracterizarea stilului lui I. Budai-Deleanu: „sunt numeroase în *Țiganiada* expresiile specifice limbii vorbite populare”, analizate drept locuțiuni, expresii propriu-zise, proverbe și zicători (*ibidem*, p. 497).

Dintr-o altă lucrare cu destinație didactică, reținem, cu privire la opera lui Creangă, următoarea formulare definitorie, pe baza căreia parimia poate fi considerată ca aparținând limbii

vorbite: satul „a transmis limbajului rustic cuvântul sugestiv, metaforele și formulele tipice fixate ca bunuri permanente și comune întregii colectivități de la țară” (Munteanu - Țăra 1983: 310).

1.2. În această adevărată tradiție a exegezei, manualele școlare apelează, în analiza stilului operelor a doi mari prozatori, Creangă și Sadoveanu, la caracterizări asemănătoare.

1.2.1. Despre Creangă, de exemplu, se afirmă că „a repovestit basmele în aceeași limbă vie a poporului, utilizând expresii dialectale, ziceri tipice, comparații și metafore specifice” și se subliniază „plăcerea scriitorului de a-și presăra narațiunea cu zicale, expresii populare și vorbe de duh [...]. Creangă citează neobosit din tezaurul de înțelepciune populară” (Otobîcu 1984: 250, 253). Sugerându-ne observația lui Tudor Vianu, după care Sadoveanu stilizează exprimarea curentă prin „maxime intercalate în vorbire” (Vianu 1977: 229), se trage concluzia că „expresia sadoveniană pune în valoare tâlcul vorbei țărănești pe care-l ridică la rang de artă”, încheiere a cărei semnificație poate fi dedusă și din enunțarea unei teme pentru elevi, cărora li se cere să selecteze dintr-un fragment din povestiri „expresiile care vorbesc despre înțelepciunea populară”, identificând „formulări corespunzătoare în proverbe românești” (Leahu - Parfene 1985: 122 - 123).

1.2.2. Formulări asemănătoare găsim și în manuale recente. Iată, de exemplu, într-un manual pentru clasa a X-a, referiri la Creangă, dintr-o „aplicație” din zona, generală, a evaluărilor privitoare la fenomenul oralității: „S-a constatat prezența în opera literară a lui Ion Creangă a unui număr mare de zicale și proverbe populare sau create în spiritul acestora. Selectați din *Povestea lui Harap-Alb* cel puțin câte două proverbe și zicători” (Iancu et alii 2005: 14).

Sau, în alt manual, după ce se afirmă că, prin mijlocirea oralității, „Creangă restituie povestirea funcțiunei ei estetice primitive, care este de a se adresa nu unor cititori, ci unui auditoriu capabil de a fi cucerit prin toate elementele de sugestie ale graiului viu, cu tot ce poate transmite acesta peste înțelesul abstract al lucrurilor comunicate” (cu trimitere la Tudor Vianu), tot într-o „aplicație”, se cere elevilor să găsească, în textul poveștii *Dănilă Prepeleac*, „elemente de oralitate a stilului”, referindu-se la „forme ale graiului viu (ziceri tipice ale poporului și particularități regionale sau populare ale vorbirii); ... rime și asonanțe strecurate în expunere (de exemplu: «la vale cu proptele și la deal cu opintele»” [atragem atenția asupra acestei expresii]); (Crișan et alii 2000: 40).

Formulări apropiate la aceiași autori, în ediția din 2007 a manualului citat imediat anterior: „Oralitatea este o trăsătură pregnantă a stilului lui Ion Creangă, având, cum arată Tudor Vianu (în *Artă prozatorilor români*), rolul de a restitui povestirii funcția ei estetică primitivă, aceea de a se adresa nu unor cititori, ci unui auditoriu capabil de a fi cucerit prin toate elementele de sugestie ale graiului viu. Vianu enumeră, printre mijloacele oralității, formele graiului viu [...], onomatopeele [...], rimele și asonanțele («omul are un dar și un amar», „când sunt zile și noroc treci prin apă și prin foc» etc.)” (Crișan et alii 2007: 107).

Pentru referiri de aceeași factură în ceea ce privește proza sadoveniană, cf. Iancu et alii 2005: 30.

1.3. Din perspectiva precizărilor metodologice pe care ni le-am propus, se impune constatarea că, în caracterizările citate mai sus, se fac, de fapt, referințe la două niveluri: cel al limbii și cel al vorbirii.

Primului nivel îi sunt atribuite formulele paremiologice prin aprecieri de tipul *repertoriu al expresiilor tipice întrebuințate de poporul român, marele rezervoriu al limbii, tezaurul de înțelepciune populară, energia expresivă a graiului nostru*, în timp ce altele conduc spre recunoașterea în proverbe și zicători a unor elemente ale vorbirii, ale exprimării curente populare (și familiare): *stil vorbit, vorbire populară și familiară, limbă vorbită populară, limba vie a poporului, vorba țărănească, bunuri permanente și comune întregii colectivități de la țară*.

Este vorba, așadar, pe de o parte, de apartenența acestor izolări la un fond general de imagini al limbii constituit în diacronie, dar comparabil, măcar în parte, cu arhaismele, la care scriitorii au recurs / recurg din motive stilistice sau, pe de altă parte, de existența zicătorilor și proverbelor în vorbirea uzuală, în trecut, dar și astăzi, prezența lor în limba scriitorilor, de la cronicari până în zilele noastre, reprezentând fuziunea cu un element funcțional al vorbirii populare.

Această distincție prezintă o importanță deosebită, întrucât în studiile unor folcloriști s-a remarcat raritatea, la povestitorii populari și în textele dialectale, a zicătorilor și proverbelor, aspect cu implicații în ceea ce privește caracterizarea de ansamblu a vorbirii populare.

Astfel, Ovidiu Bîrlea, autorul unei bogate antologii de proză populară, cu o tematică variată (în care predomină totuși basmele de tipuri diferite), observa că „povestitorii populari folosesc doar incidental un proverb sau o zicătoare, exceptând câteva snoave sau legende care au drept obiect explicarea – comică sau serioasă – a unui proverb” (Bîrlea 1967: 183).

Având în vedere „textele populare”, Cezar Tabarcea confirmă această apreciere, cercetând un volum de texte dialectale (cu trimitere la *Graiul din zona „Porțile de Fier”*, București, 1967 [sic! volumul respectiv a apărut în anul 1973]). Pornind de la aceste fapte, autorul trage concluzia că „imaginea idilică... a țăranului care grăiește în pilde și își presară vorbirea cu zicători” este departe de realitate și schițează repere limitative: „lucrurile sunt oarecum posibil în literatura orală”, dar „este cu totul sporadic în vorbirea uzuală” (Tabarcea 1982: 52; evidențierile prin italice ne aparțin).

Constatările citate deschid o discuție de un interes aparte pentru stilistica vorbirii populare, cu atât mai mult cu cât o cercetare propriu-zisă asupra subiectului nu s-a întreprins încă, iar aprecierea că proverbele și zicătorile nu se întâlnesc decât sporadic în vorbirea uzuală (populară) suferă cel puțin de pe urma impreciziei, dacă ținem seama de faptul că Cezar Tabarcea a susținut ideea potrivit căreia *stilul proverbial* este în primul rând o componentă a *idiostilului* (*ibidem*, p. 207 - 208). Or, în acest caz, ne întrebăm dacă evaluarea frecvenței se mai poate face referindu-ne la uzul unei categorii de vorbitori în ansamblul ei.

De fapt, pornind și de la propriile noastre constatări, cu caracter mai mult sau mai puțin sistematic, din cursul anchetelor pentru *Noul Atlas lingvistic român, pe regiuni. Moldova și Bucovina*, considerăm că se poate dovedi existența unei tipologii diverse a vorbitorilor din mediul rural în legătură cu utilizarea contextelor proverbiale.

1.4. Ne propunem să verificăm această observație (pe bază de sondaje) în două culegeri de texte dialectale, pentru a rămâne la izvoare din categoria celor avute în vedere anterior și pentru că nu trebuie să neglijăm faptul că majoritatea textelor din culegerile mai noi de acest tip reprezintă (adoptând clasificarea propusă de Coteanu 1973: 50) *limbajul popular non-artistic*, subdiviziunea *nuanțat tehnic* (în care mijloacele expresive sunt solicitate, de obicei, mai rar), în acord cu precizările făcute de Pavel Ruxăndoiu privitoare la relația *text dialectal – text folkloric* [3]. În astfel de culegeri se întâlnesc însă și texte prin excelență narative, adesea cu caracter autobiografic sau relatări asupra unor întâmplări „senzaționale”, așa-zisele *texte libere* în clasificarea dialectologilor, culese cu scopul expres de a servi pentru studiul sintaxei și stilisticii limbii vorbite. În cadrul acestui registru, se remarcă intenția sensibilizării ideilor, unele dintre textele de acest fel putând fi socotite „creații” de factură artistică. Dar, și în această situație, se manifestă diferențele semnalate încă de Emil Petrovici: „informatori... buni povestitori” și subiecți „de un laconism supărător când li se cerea să povestească ceva mai pe îndelete” (Petrovici 1943: VI).

De aceea, pentru aprecierea folosirii zicătorilor și proverbelor în vorbirea populară, discuția trebuie mutată de la caracterizările de ansamblu ce au în vedere *culegeri de texte* la analiza frecvenței acestor formule la *vorbitorii înregistrați*, care pot fi, la rândul lor, clasificați în două categorii esențiale:

- cei cărora componenta paremiologică a limbii le este mai mult sau mai puțin străină (și aceștia sunt, și după volumele consultate, mai numeroși) și
- cei care recurg la zicători și proverbe ca mijloace de plasticizare a expunerii.

1.5. Din ultima categorie se selectează însă și adevărați „virtuozi” ai formulei proverbiale. Pentru o corectă evaluare a situației, vom distinge, paralel, contextele ce reflectă vorbirea uzuală [A] de cele ce aparțin epicii [B], narațiuni propriu-zise, cu o structură și apelând la mijloace de expresie care servesc intenția de a produce o anumită impresie asupra ascultătorilor (interlocutori).

[A] Considerând ancheta lingvistică drept o situație specială în procesul comunicării, vom observa că, în funcție de anumite date personale, unii informatori recurg la reflecția paremiologică. Un caz concludent ni-l oferă Ion Turculeț, din Vădeni – Brăila, de 63 de ani la data înregistrărilor pentru culegerea de texte *Graiul nostru*. Trebuie să precizăm, mai întâi, contextul socio-psihologic al anchetei, aspect ale cărui implicații au fost discutate de prof. Tatiana Slama-Cazacu [4]. Datorită caracterului inedit al cercetării la începutul secolului nostru, mai ales că investigatorii nu culegeau

(numai) folclor, interesul pentru „mărturisiri de ale țăranilor despre traiul lor, păreri asupra unor lucruri care-i privesc” provoacă neîncredere, iar anchetatorul „e luat drept un trimis al stăpânirii să-l spioneze [pe țăran] ori să-l încarce cu dări nouă” (Graiul 1906: VI).

Această stare de spirit este reflectată de comentariul informatorului la care ne-am referit, preocupat de eventualele consecințe (neplăcute) ale aprecierilor pe care le avansează (prezentăm textul în întregime, literarizat):

[1]

„Îți spun drept, domnișorule, mai bine era pe vremuri. Ceea ce ne spun cărturarii *nu leagă* [subl.n.]. Vorba, că pe cât am trăit, n-am s-o mai duc, și-apoi povestea cântecului: Nici n-ami pasă / Al de Nastasă, / De Nichita / Nici atâta” (Graiul 1906: 245 - 246).

Textul are un vădit caracter sentențios, amintind compozițiile de „gnomism pur” ale scriitorilor (Călinescu 1982: 216), însăși structura fiind subliniată de formule introductive tipice, marcând interferențele de cod (*vorba, povestea cântecului*). Se impune să adăugăm precizarea că informatorul nu are „darul” povestirii, ci este de tip „laconic”, căci el „expediază” în câteva fraze două subiecte etnografice (obiceiuri la nuntă și caloianul; *loc. cit.*, p. 245). Putem considera, așadar, că formula aforistică, reflectând o anumită *forma mentis* a vorbitorului, face parte din elementele idiostilului său, ale vorbirii lui uzuale.

[B] Un alt rol îl îndeplinește parimia pentru vorbitorii cu talent de povestitori, la care metafora, construcția ritmată, expresia idiomatice ocupă un loc apreciabil. Alături de mijloacele ce „poetizează” și „dramatizează” expunerea (Coteanu 1973: 99, 109), astfel de formule reprezintă un adevărat *comentariu paremiologic al enunțului*. Exemple de acest tip pot fi găsite mai ales în povestirile cu caracter autobiografic.

Ilustrativ este cazul unei evocări avînd ca subiect viața matrimonială a unui informator (Mihu Manea Călin Stan) din Obilești-Tătărani, jud. Vrancea, în vîrstă de 65 de ani în 1970 (la data anchetei); Anchetaorii au înregistrat o povestire dialogată și tensionată dramatic, ce cuprinde, pe spațiul a opt pagini (Texte Muntenia 1975: 470 - 478), numeroase mijloace expresive propriu-zise, printre care:

– [α] expresii idiomatice, zicători (în unele cazuri, acestea din urmă par adaptări proprii ale unor prototipuri, dacă nu sunt chiar creații personale): *a ține soba în brațe*; „dă-mi dreptul meu, aprinde-mi lumânarea, că eu mor” ; „[pe] femeie ai dus-o cu targa, pe noi ne duci cu braga”; „unde nu reușește cinci oameni, trimite o femeie, aia reușește”; „(o alintasem,) *sita nouă în cui se ține de-o dată*”; „*nu găseam nodu*” (eliptic sau aluziv: nod în papură); „calc-așa de zici ca iepurele”;

– [β] locuțiuni, formule expresive, repetiții, automatisme verbale: *a umbla să se-nvârtească*; *a-și face de cap*; *a lua din mers*; „dă-i tîmbălău, nene!”; *a se pune pe treabă*; *a o rupe de fugă*; „n-a vrut ăia să se uite la mine”; *a face treabă cu cineva*; *a fi bun de tîrlă*; *a merge drept* (pe drum); *a-și schimba conduita*; *de unde și pînă unde*; *pe parcurs*; *a mai durat ce-a mai durat*; „ei, s-auză, pace!”;

– [γ] cuvinte cu valoare expresivă: *a turna* (la vînători, la grăniceri; cf. *a vărsa* „a repartiza un ostaș la o anumită unitate; a-l trece dintr-o unitate în alta”); *a iordăni*; „*tărîngăiește* un nomol la nuntă”; *a dezalinta*; *a se coinări*; *a se cloșcări*; *furtunat* etc.

Aceste mijloace expresive aparțin unui „excelent povestitor, cu o inventivitate verbală excepțională și cu un marcat simț al umorului”, caracterizare a autorilor volumului (*op. cit.*, p. LX), la care trebuie să subscriem. Întrucât povestirea a fost înregistrată în cursul unei anchete, fiind provocată de convorbirea cu anchetatorii, referirea la registrul uzual al vorbirii nu se exclude, dar apropierea ei de creațiile aparținînd literaturii orale este evidentă prin suita de elemente anecdotice pe care le cuprinde (pentru amintire ca „practică general folclorică”, cf. Bîrlea 1967: 171) și prin intenționalitate (narratorul urmărește să provoace o anumită impresie, în vederea căreia își alege mijloacele).

2. Din preocuparea de a oferi, pentru studiul limbii vorbite, fapte comparabile, sub diverse aspecte, dialectologii înregistrează în primul rând texte tematice și, cu toate că în ultimul timp s-a acordat o atenție sporită textelor libere, culegerile tipărite nu reflectă nici măcar proporțional posibilitățile și modalitățile *e x p r e s i v e* ale vorbirii populare. Cu această finalitate, ar putea fi concludente doar rezultatele unor anchete cu subiecți selectați după criteriul „talent de narator”, dar trebuie pus în discuție însuși faptul dacă povestitorii care reproduc specii folclorice tradiționale sunt indicați pentru o asemenea cercetare, date fiind constatările lui Ovidiu Bîrlea privind „fixitatea narațiunilor în proză”, „stabilitatea neobișnuită” ori „schema stabilă” a poveștilor populare, ce se explică prin calitățile de memorie ale povestitorilor (Bîrlea 1966: 6, 21, 25), factori ce nu pot să nu influențeze stilul enunțului, în general.

2.1. În perspectiva unui atare demers, putem opta pentru vorbitori a căror expunere este marcată de afect, direcție în care textele libere publicate în culegerile dialectale recente oferă deja un câmp de observație fructuos, dintre contextele proverbiale cele mai des întâlnite fiind expresiile idiomatice.

Iată, de exemplu, „lamentația” unei informatoare (B. V., 40 de ani în 1971, din Viziru, jud. Brăila), nemulțumită de căsătoria fiicei sale:

[2]

„...rostu i l-a cam stricat [...] el... vorba aia!, și-a pus palma-n fund și-a plecat [...] și-a lăsat-o în focu meu și-n spinarea mea, da... ce să fac ?! Ce eram să fac ?! Făceam răs la lume și haz la lume? Am tăcut din gură și-am înghițit [...] Dacă mai făceam panaramă la lume și răs ce făceam ? Pe cine-ngrășam? [...] Că cuscru să nu ne vază, nici nu i-a deschis ușa, nici c-o farfurie de-mpărteală...” (Texte Muntenia 1975: 836).

2.2. Textele citate oferă doar avantajul concentrării formulelor (sau cuvintelor) expresive; în anchetele pentru atlasul lingvistic al Moldovei și Bucovinei am constatat însă predilecția unor vorbitori din mediul rural pentru contextele proverbiale propriu-zise, manifestată și în alte împrejurări.

Astfel, Anica Alec Zănoagă, din Muncelu-Glăvănești (jud. Bacău), o femeie dinamică și ironică (61 de ani în 1972), comentând întrebările anchetatorilor, propriile-i răspunsuri la acestea sau în cursul înregistrărilor de texte, folosea zicale [de fapt: „formule uzuale de comparație” din sfera enunțului aparținând discursului repetet] de tipul *a sta ca piatra-n baltă* (despre un om prost), *a sta ca molia-n fundul ghemului* (despre o persoană ursuză, tăcută), *a se mișca ca curca-ntr-lemn* (cu referire la cineva neîndemânatic) etc. [5].

Mai mult, folosirea unei formule tehnice în descrierea unei vechi practici agricole, treieratul cu caii, îi provoacă unui informator sublinierea valorii figurate a enunțului ce a luat naștere în acest mediu: „*Ca cum... vorba țărănească la oameni: când moare, cică «s-a strâns frânghia la par»*” (Dumistrăcel 1980: 188).

Ca expresie tehnică, cf. și „se strânge funia la steajer” (Texte Muntenia 1975: 704); pentru utilizarea figurată, în afara exemplelor citate în 1980, p. 187 - 188, vezi și Ovidiu Bîrlea, *Șteampuri fără apă*, București, 1979, p. 138; cf. p. 342 (expresia *a se strânge funia pe lângă par* este atribuită vorbirii unor mineri din zona Abrudului, care practică însă și agricultura). Cu același sens, am înregistrat recent, de la medicul Vlad Bejan, originar din jud. Soroca, varianta *a ajunge calul la pop*.

3. Pe baza sondajelor ale căror rezultate le-am prezentat, se poate observa că, în limbajul popular, prezența elementelor stilului proverbial trebuie raportată la *idiostiluri*, ca idiolecte dezvoltate, dominate de conotații (Coteanu 1973: 80, 86). Chiar în stadiul actual al analizei, se poate afirma că mediul rural, țărănesc în primul rând, în care au luat naștere numeroase zicători și proverbe, păstrează, ca și mediile culte (Tabarcea 1982: 55, 208), obișnuința și plăcerea de a recurge la contexte proverbiale, că aceste formule nu reprezintă doar componentele unui tezaur, „cedate” beletristicii. Pentru discutarea acestui aspect, nu trebuie scăpată din vedere înregistrarea unui însemnat număr de zicători și proverbe în răspunsurile la chestionarele lingvistic și juridic ale lui B. P. Hasdeu (Mușlea - Bîrlea 1970: 522 - 528). Negreșit, trebuie precizată măsura în care o parte dintre ele reflectă sorgintea și utilizarea cultă (vizibile în unele cazuri), întrucât corespondenții au putut comunica și formule paremiologice pe care le cunoșteau (numai) ei înșiși,

dar variantele și turnurile stilistice ale unora dintre acestea reprezintă mărturii ale uzului în vorbirea curentă. Iată câteva exemple: „Cine n-a gustat amarul nu știe ce e zaharul”; „Sărăcie, ce-ai cu mine? M-am avut cu tată-tău bine și nu mă îndur nici de tine. – Dar eu unde te găsești? Să mă cauți sau în surcele la dogar, sau în vârșe la pescar, sau după cuptor la vânător” (*op. cit.*, p. 524, 528).

Depistarea formulelor paremiologice în vorbirea populară se poate face pe baza selecției vorbitorilor, operație care, în principiu, poate fi socotită un pandant al constatărilor cu privire la prezența (și frecvența) zicătorilor și proverbelor în stilul unor scriitori care înfățișează mediul țărănesc. Ne referim la Creangă, de exemplu (în scrisul căruia „zicerile tipice” sunt „mijloacele unui artist individual”; Vianu 1977: 102; cf. 161), prin comparație cu Liviu Rebreanu (pentru al cărui stil, cu totul deosebit, vezi *ibidem*, p. 319, și Călinescu 1982: 734).

Observația de față avea în vedere o anumită parcimonie, sesizată de Tudor Vianu, care notase „slaba înclinare” a lui Rebreanu „de a extrage efecte din notarea graiului viu, din adevărul și sclipirea dialogului” (*Artă prozatorilor români*). Specificul expresivității operei prozatorului născădean a fost identificat de G. Călinescu în următorul contrast: „Frazele, considerate izolat, sunt incolore ca apa de mare ținută în palmă; câteva sute de pagini au tonalitatea neagră-verde și urlatul mării” (*Istoria literaturii române*). S-ar putea aprecia, însă, că, mai ales în ceea ce privește „notarea graiului viu”, caracterizarea lui Tudor Vianu nu se susține măcar dacă avem în vedere discursul *naratorului*; Rebreanu utilizează, de fapt, numeroase „frazelisme expresive” (Munteanu Cr. 2006: 153, 155).

Cercetarea dialectologică poate, fără îndoială, contribui la elucidarea acestei probleme, de interferență a mai multor discipline filologice în procesul didactic, furnizând texte care să permită analiza componentelor stilistice ale vorbirii populare.

II. Efecte ale «cunoașterii elocuționale» și ale «competenței idiomatice»

1. Respingerea de către Cezar Tabarcea a unei imagini idilice (numai sămănătoriste?) a țăranului „care grăiește în pilde și își presară vorbirea cu zicători” (cf. § I.1.3) este creditată de Pavel Ruxăndoiu în teza sa de doctorat, publicată în 2003 (susținută, însă, în 1996), în capitolul intitulat, deosebit de promițător pentru discuția de față, *Contextul funcțional*:

„Din analizele efectuate, s-a constatat, însă, că proverbele și zicătorile apar foarte rar în textele dialectale înregistrate de lingviști. Cezar Tabarcea face această observație referindu-se la antologia de texte *Graiul din zona «Porțile de Fier»* (București, 1967 [atenție: se preia, greșit, anul 1967, în loc de 1973]), în care, după o cercetare atentă, identifică cu dificultate cinci-șase proverbe la un volum de 308 pagini” (Ruxăndoiu 2003: 154).

Asumându-și riscul de a fi acuzat de lipsă de modestie, Stelian Dumitrăcel nu poate să nu-și exprime regretul că, deși participant la masa rotundă la care a prezentat, inițial (în 1986), comunicarea al cărei text a fost publicat, apoi (în 1988), într-o revistă de specialitate (de la București!), Pavel Ruxăndoiu nu a luat în considerare (eventual pentru a o contesta) critica care a fost adusă punctului de vedere al lui Cezar Tabarcea, rezultat dintr-o analiză simplistă. În aceste condiții, în textul de față vor fi reluate, uneori cu noi argumente, cele mai multe din obiecțiile inițiale.

1.1. Deși parcurgerea mai multor volume de așa-numite „texte dialectale” îl conduce spre descoperirea a numeroși „povestitori talentați”, cu acces evident și remarcat la paremiologie, acceptând poziția de principiu Tabarcea, Pavel Ruxăndoiu rămâne, formal, la evaluarea... statistică: *număr de formule paremiologice* (respectiv *enunțuri cu rezonanță paremiologică* sau *formule de tip proverbial* – două precizări metodologice binevenite) față de *număr de pagini de texte* (confruntare căreia îi adaugă raportarea și la *număr de informatori*):

„Aceeași constatare am făcut-o și noi, examinând la fel de atent primele două volume ale antologiei *Texte dialectale. Muntenia* (București, Editura Academiei, I – 1973; II – 1975), în care am identificat 17 proverbe, 9 zicători și 17 formule de tip proverbial la 50 de informatori dintr-un total de 503 chestionați, textele înregistrate însumând 474 + 905 (decu 1.379) pagini” (*ibidem*).

În limitele acestei convenții, autorul se dovedește însă extrem de precaut chiar referitor la aprecierea tipologiei textelor din volumele supuse inventarierii și analizei; de exemplu, cu privire la presupunerea că rezultatele s-ar datora „stilului textelor înregistrate, majoritatea lor reprezentând stilul popular non-artistic, în care mijloacele expresive sunt solicitate de obicei mai rar” (Ruxăndoiu 2003: 155; același element de analiză, aproape în aceiași termeni, a fost invocat în textul publicat de Stelian Dumistrăcel în 1988; vezi mai sus, § I.1.4: [este vorba, după o clasificare a lui Ion Coteanu, de] „*limbajul popular non-artistic*, subdiviziunea *nuanțat tehnic* (în care mijloacele expresive sunt solicitate, de obicei, mai rar)”.

În pofida a numeroase semnale de nuanțare, complexă (în special de viziune psiholingvistică), a interpretării strict stilistice, prezente în excelentele capitole precedente ale monografiei sale (*Contextul genetic*, *Contextul generic*), autorul pare a fi convins că apariția mai redusă (ba, pe ansamblu de pagini, chiar foarte redusă!) a parimiilor în cele două volume conspectate din *Texte dialectale Muntenia* s-ar datora, măcar în parte, momentului din istoria limbii române pe care îl reprezintă, recurgând, iarăși, la o statistică:

„Fenomenul poate fi explicat parțial printr-o sărăcire relativ recentă a limbajului popular, inclusiv a celui expresiv, de enunțuri proverbiale, pentru că în corpusuri mai vechi de texte acestea apar cu o frecvență ceva mai mare. În *Graiul nostru* (vol. I, II, București, 1906 – 1907 [volumul II a apărut, de fapt, în 1908]), la cca 300 de pagini de texte în proză, culese din toate zonele locuite de români, au fost identificate 34 de proverbe, 19 zicători și 4 expresii cu statut paremiologic incert” (Ruxăndoiu 2003: 155).

Din perspectiva considerării «contextului funcțional» ca „reprezentând actele concrete de comunicare, de tip oral sau scris, în care sunt utilizate expresii paremiologice, implicând relații cu componentele mesajului sau situației care le integrează și în raport cu care enunțarea lor comportă o valoare semnificativă, deci în raport cu care se realizează rațiunea lor de funcționare” (*op.cit.*, p. 136), autorul analizează, convingător, situații de comunicare concludente în care apar parimii sau formule raportabile la statutul paremiologic, din cele două volume ale culegerii *Graiul nostru*. Printre acestea, un text scurt, din județul Botoșani, de la un „povestitor cu predilecție pentru limbajul proverbial” cuprinde nu mai puțin de patru expresii specifice acestui limbaj: „capul plecat sabia nu-l taie”, „[a fi] moară stricăță”; „în loc de feștilă a pus buci la lumânare” (este citată o anecdotă), „a da cinstea pe rușine și pacea pe gâlceavă” (*op.cit.*, p. 168), o situație de comunicare perfect comparabilă cu aceea, tot din *Graiul nostru*, analizată anterior (cf. § I.1.5, textul [1]) și care ilustrează, concludent, tocmai necesitatea considerării conceptului de «idiostil».

Dar, în linii generale, numărarea parimiilor și a contextelor paremiologice cuprinse într-un volum de texte poate fi o operație cu însemnătate redusă, și nu doar din cauza subiectivității de apreciere a cercetătorului. De exemplu, Pavel Ruxăndoiu, ca bun profesionist, dă o șansă și situației, aparent defavorabile, ilustrată de cele două volume de *Texte dialectale Muntenia*; între p. 172 și 177, sunt analizate „contextele funcționale” a opt enunțuri (grupări de enunțuri) paremiologice din aceste volume, numerotate de la [a] la [h]. Deoarece tezele avansate în articolul publicat în 1988 au fost ilustrate și cu texte din cel de la doilea volum din culegerea respectivă, cu titlul de specimene, facem două rezerve față de opinii/opțiuni ale lui Pavel Ruxăndoiu.

Mai întâi, din textul analizat de noi în 1988 (cf. § I.1.5), din localitatea Obilești-Tătărani, jud. Vrancea, considerat drept tipic pentru ceea ce am numit „comentariu paremiologic al enunțului” [formulă asupra căreia revenim: „comentariu paremiologic al enunțării”, dat fiind că ne confruntăm cu o adevărată orchestrație de formule aparținând acestui registru], Pavel Ruxăndoiu, după ce preia caracterizarea anchetatorilor („excelent povestitor, cu o inventivitate verbală excepțională și cu un marcat simț al umorului” [trimitem, din nou, la § I.1.5]), reține doar „densitatea de 4 proverbe și 3 zicători la 10 pagini de text” și comentează enunțurile „sita nouă în cui se ține” și „a găsi nodu” (Ruxăndoiu 2003: 176).

În al doilea rând, ne atrage atenția faptul că autorul citat nu a sesizat densitatea de formule expresive din alt text cuprins în volumul al II-lea din *Texte dialectale Muntenia*, „lamentația” informatoarei din Viziru, județul Brăila (cf. § I.2.1, text [2]), o mostră de asemenea concludentă pentru definirea conceptului de «idiostil».

2. Rezervele formulate de Cezar Tabarcea, continuate de cele ale lui Pavel Ruxăndoiu, cu privire la neajungerea surselor disponibile dinspre zona dialectologiei la care, totuși, recurg folcloriștii pentru a analiza prezența parimiei în vorbirea țăranilor, ne apar drept cel puțin curioase, dat fiind că sunt principial nefondate: culegerile de texte publicate de dialectologi nu și-au propus (și nu își propun) ilustrarea, complexă și proporționată distributiv, a resurselor comunicative ale vorbitorilor din mediul rural; astfel, este regretabil faptul că s-a ajuns ca textele din acest domeniu să fie considerate „singurele care ar permite” stabilirea tipologiei contextelor funcționale în care apar proverbele (cf. Ruxăndoiu 2003: 194; mai sus am pus în discuție *tipul de informatori* de la care s-ar putea înregistra texte convenabile pentru studiul parimiilor în vorbirea curentă, dar ca o preocupare de pragmatică; cf. § I.2).

2.1. Înregistrarea de *texte orale* de către dialectologi urmărește realizarea unei baze de date necesare, în primul rând, pentru studierea *sintaxei* graiurilor, motiv pentru care se și înregistrează expuneri în registre variate, finalitatea reprezentând-o cunoașterea (eventualelor) *caracteristici sintactice dialectale*, așadar una de domeniul gramaticii. Dar, din păcate, o abordare unilaterală inițială (vezi, la noi, titlul „suplementului” la *Atlasul lingvistic român II*, publicat de Petrovici: 1943) și o anumită inerție în zona terminologiei [6] conduc spre o aparentă supracreditare, adjectivul „(texte) *dialectale*” fiind, se pare, interpretat ca o promisiune (eventual neonorată!), de vreme ce i s-a conferit, de cei din afara profesiei, calitatea de a reflecta, în general, vorbirea dialectofonilor! În realitate, adjectivul respectiv caracterizează doar una din trăsăturile textelor publicate în urma anchetelor dialectale. Ținând seama de elementele de bază ale întreprinderii, suntem, de fapt, în prezența unor texte *orale* (de vreme ce înregistrează un anumit «canal», vorbirea), care trebuie recunoscute, din perspectiva «mesajului», ca *etnotexte*, respectiv *sociotexte* (ultimul aspect exemplar ilustrat, de exemplu, încă de culegerea *Graiul nostru*), iar, numai din punctul de vedere al «codului», ca *texte dialectale*, trăsături la care se poate adăuga, pentru faza publicării, caracteristica de *texte transcrise fonetic* (pentru discutarea acestei probleme, cf. Dumistrăcel 2002: 12 - 13).

Față de toate aceste precizări, este destul de limpede că apariția, în unele culegeri de texte de tipul celor ce se află la baza discuțiilor precedente, a unui număr de expuneri utile pentru studiul contextului stilistic și pragmatic al prezenței în vorbire a parimiei reprezintă o *adevărată șansă*. Dar sintagma „context funcțional” induce și ideea de „limbaj funcțional”, care impune raportarea la un anumit moment psihologic al apariției parimiei și la statutul interlocutorilor, din perspectiva contractului (virtual) de comunicare dintre emițător și receptor(i) [7].

2.2. Pentru precizarea unor enunțuri din paragraful precedent, trebuie să reamintim că „regretul” față de neajungerea „textelor orale” în ceea ce privește studierea funcționalității parimiei mai impune o observație, suplimentară, față de punctele de vedere ale... *folcloriștilor*, aceea având ca obiect utilizarea unor termeni improprii, cu efecte reducionista.

De exemplu, Cezar Tabarcea își plasează discuția privind expresivitatea vorbirii comune sub semnul „textelor populare”, referindu-se atât la „povestitorii populari” radiografați de Ov. Bîrlea, cât și la textele din volumul *Graiul din zona «Porțile de Fier»*.

Volum căruia, în studiile pe care le analizăm, nu i se indică autorii, titlul complet și nici editura; le-am consemnat în *Bibliografia* de la sfârșit, sub CoHuț - Vulpe 1973. Același vag anonim la cei doi exegeți și în legătură cu volumul *Graiul nostru*, pentru identificarea datelor căruia, vezi titlul din bibliografia indicată, sub *Graiul* 1906.

Or, după *Indicele tematic* al acestui volum, numeroase texte publicate aici fac parte din categoria «tematice», care cuprind, așadar, expuneri cu privire la subiecte cum sunt „preparatele din lapte” (frecvente: brânză, caș, cheag, urdă), „bulion”, „câneapă”, „cozonac”, „dulceață”, „fân”, „grâu”, „lână”, „mâncăruri”, „murături”, „oierit”, „pâine”, „porumb”, „săpun” etc., alături de care apar și «texte libere» din categoriile „amintiri”, „întâmplări” (acestea foarte numeroase), dar și texte pe teme «etnofolclorice»: „credințe bătrânești”, ba chiar și „povești” (un total de 8 pagini!), respectiv „snoave” (tot 8 pagini; cf. CoHuț - Vulpe 1973: 309 - 312). Așadar, în cazul de față, contează prea puțin faptul că textele respective apar într-un volum cu profil de monografie *dialectală*; interesează, după delimitarea tematicii, caracteristicile de comunicatori ale subiecților înregistrați, *idiostilul* acestora.

Pe de altă parte, Pavel Ruxăndoiu, pentru analiza sa, pornește de la observația că „proverbele și zicătorile apar foarte rar în textele dialectale înregistrate de lingviști” (cf. § II.1). În primul rând, este clar că rezerva respectivă poate avea în vedere statutul de specialiști, în dialectologie, al autoarelor volumului prezentat mai sus, Cornelia Cohuț și Magdalana Vulpe, același ca și al autorilor volumelor I și II din *Texte dialectale Muntenia*.

Volume la care Pavel Ruxăndoiu trimite, iarăși, ca la un corpus de materiale uzuale anonim. Iată și datele „tehnice” privind primul dintre cele două volume: *Texte dialectale Muntenia*, vol. I, publicate sub conducerea lui Boris Cazacu, de Galina Ghiculete, Paul Lăzărescu, Maria Marin, Bogdan Marinescu, Ruxandra Pană și Magdalena Vulpe, Centrul de Cercetări Fonetice și Dialectale, București, 1973; pentru cel de al doilea, vezi *Bibliografia* de la sfârșit, sub *Texte Muntenia* 1975.

Rezerva în discuție pare să nu-i privească pe cei trei autori ai culegerii *Graiul nostru*, deși dintre aceștia doi sunt mari lingviști, I.-A. Candrea și Ov. Densusianu, ambii însă și importanți folcloriști; firește, iese din discuție cel de al treilea autor, Theodor D. Sperantia, literat cu preocupări (și) de etnografie, dar cunoscut mai ales ca autor al unor antologii de „anecdote” (mai mult sau mai puțin populare), pe care le-a versificat [8]. Dar, nici în acest caz, chiar dacă din cu totul altă cauză, nu calitatea autorilor este determinantă pentru culegerea realizată, ci programul de cercetare și realizarea lui.

Antologia *Graiul nostru* a fost proiectată, cu ocazia sărbătoririi naționale a 40 de ani de la încoronarea regelui Carol I, ca un corpus urmărind, după declarația liminară, să reprezinte o „icoană a graiului nostru, o colecțiune de texte din toate părțile locuite de români” (*Graiul* 1906: V; evidențierile grafice ne aparțin). De fapt, această declarație de intenții lingvistice, privitoare doar la *cod* (ca justificare a titlului și a subtitlului), este completată, referențial, de precizarea, capitală, de la pagina următoare; o preocupare a *anchetei* a fost delimitarea de culegerea textelor folclorice: „Nu e de sigur așa de greu să se culeagă, cum se face de obicei, poezii ori basme; de acestea, țărânul e mai curând gata să-ți împărtășească. Dar în culegerea de față s-a căutat să se dea și *altfel de texte*, mărturisiri de ale țăranilor despre traiul lor, păreri asupra unor lucruri care-i privesc, amintiri istorice ș.a.”. Sau, mai departe: „Multe din textele care se dau în acest volum pot fi socotite ca documente sufletești, culturale și, în parte, istorice, așa că *colecțiunea nu va avea numai interes lingvistic*” (*Graiul* 1906: VI; evidențierile grafice ne aparțin; pentru considerații privind ancheta propriu-zisă, cf. § I.1.5). De fapt, textele referitoare la generalități din mediul rural, la întâmplări din viața cotidiană a subiecților sunt tot atât de numeroase ca și evocările istorice: războaiele ruso-turce, domnia lui Cuza Vodă, războiul de la 1877.

Spre deosebire de volumul al II-lea (tipărit în 1908), cuprinzând numeroase texte folclorice preluate din publicații anterioare, în primul volum textele folclorice propriu-zise înregistrate (basmе „tipice”, snoave, versuri, urături) sunt puțin numeroase; de aici rezultă, în primul rând, profilul acestui volum din culegerea *Graiul nostru*, acela de a cuprinde majoritar „texte libere”, iar, în al doilea rând, așa poate fi explicat, măcar în parte, numărul mai mare de proverbe și zicători, uneori comentate ca atare, din acest volum. Faptul că antologia ar ilustra o altă fază din istoria limbii române (anchetele au fost făcute chiar în ajunul publicării volumului!) este, desigur, de importanță cu totul redusă.

Pe de altă parte, încheind această discuție, surprinde faptul că, pentru a analiza adecvat statutul volumului I al culegerii de care ne ocupăm și în funcție de punctul de vedere al unuia dintre autori, Ov. Densusianu (cărui i se atribuie și semnarea *Prefeței*), exegeții și comentatorii nu au luat în considerare, măcar în treacăt, o prezentare ce cuprinde explicit viziunea acestuia privind *finalitatea lingvistică complexă* a publicării; este vorba de comunicarea marelui profesor bucureștean la primul Congres al Filologilor Români (București, 1925, publicată în 1926), intitulată *Vorbirea populară din puncte nouă de vedere*.

Noutatea preocupărilor și a criteriilor de analiză rezultă din faptul că autorul se bazează exclusiv pe „texte tematice” din vol. I al culegerii *Graiul nostru*, după ironia că „scriitorii care au făcut excursii spre ruralism și au încercat să redea graiul celor simpli nu ne-au adus până acum decât *țărănism convențional ori diluat*”.

Iată, așadar, că Cezar Tabarcea nu este primul care să fi respins o imagine „idilică” despre vorbirea țăranilor! (cf. § I.1.3 și II.1).

Se precizează, în al doilea rând, că textele respective sunt „culese din popor altfel decât după șablonul folklorist predilectat multă vreme” (Densusianu 1926: 413; evidențierile grafice ne aparțin).

Pe aceste coordonate, sunt analizate „ticuri” ale vorbirii țărănești, repetiția, „psihologia predilectiei pentru diminutive” „introducerea de întrebări în șirul povestirii”, dialogul și, în linii generale, este analizată fraza (coordonare și subordonare), dar și ritmul vorbirii, concluzia fiind că, pe ansamblu, există „diferențe de care trebuie să ținem seamă, nuanțări care ne interzic să fixăm într-o formulă felul de exprimare a țăranului nostru” (*op.cit.*, p. 417, 419, 420).

Față de acest avertisment metodologic extrem de clar, surprinde și o caracterizare grăbită, probabil de dragul formulării tranșante, dar aflată tot sub semnul „demitizărilor”, a lui Ion Coteanu: „Limbajul popular nu este nici tezaur inepuizabil, nici schematismul imaginat de Caragiale, nici parataxă rudimentară cum credea Ovid Densusianu” (Coteanu 1973: 10). De observat, dacă referirea la Caragiale are în vedere celebrul dialog intitulat „Cum se înțeleg țăranii”, că eticheta de *schematism* este departe de a reprezenta o caracterizare stilistică pertinentă; textul respectiv este, de fapt, o exemplară ilustrare a negocierii informației și angajării, din perspectiva unei „șiretenii” (să-i zicem) țărănești.

Dacă am stăruit asupra volumului *Graiul nostru*, faptul se datorează curiozității pe care ne-o provoacă, și în acest caz, o anumită exegeză modernă, de pretinsă reconsiderare, fără necesara revenire la surse, la fondatori. „Recitindu-l” pe Ovid Densusianu (dar, se vede, foarte selectiv), o folcloristă care, exprimându-și, abia mascat, regretul că textele din această antologie, cât și cele care însoțesc monografia *dialectală* (așadar *lingvistică*) *Graiul din Țara Hațegului* (publicată în 1915) nu sunt (toate!) *folclor propriu-zis*, găsește o consolare în faptul că *Graiul nostru* reprezintă „primul corpus românesc de folclor contemporan”, caracterizare ce derivă din calitatea textelor de a constitui „documente etnologice”; astfel, autoarea se poziționează alături de cei care refuză „reducerea abuzivă a obiectului de studiu al etnologiei doar la faptele de folclor literar” (Hedeșan 2005: *passim*).

Fără să subapreciem viziunea de interpretare lărgită a conceptului (în sensul termenului din limba engleză *Folklore*), considerăm că a evalua (și) relatări despre conflicte mărunte între persoane, sau despre excesele unui oarecare zăpăcit abuziv, ca și altele de același fel, sub semnul *etnologiei* este un pic prea mult. Dar meritul de *f o n d a t o r* al lui Ovid Densusianu trebuie recuperat din altă perspectivă: în a doua jumătate a secolului al XX-lea, sociologi, istorici și lingviști s-au preocupat de ceea ce avea să devină domeniul *istoriei orale*, prin înregistrarea de „texte de vorbire cotidiană” și constituirea unor „arhive de sociolingvistică” (pentru Germania și Franța, ne-am referit la antologii și exegeze avându-i ca autori pe Hugo Steger, Arno Ruoff, Jean-Louis Fossat; cf. Dumistrăcel et alii, 1997: 51 - 52 și *passim*); textele din *Graiul nostru*, vol I, acoperă deja perfect cele două domenii.

Nu este mai puțin important, în ordinea de idei a clasificării unor astfel de texte, să ne referim la o altă sursă, numai comparabilă, totuși, din perspectiva nivelului cultural al emițătorului: este vorba de cele venind dinspre *scriitura populară*. Respectiva sursă documentară, al cărei fericit nume a fost găsit de N. Iorga, este „istoria țării prin cei mici”: pe spațiile albe ale tipăriturilor și manuscriselor, majoritatea texte de cult, ce se aflau în posesia bisericilor, a mănăstirilor sau a unor persoane particulare, proprietari, dar mai ales preoți sau călugări au notat cui aparținea cartea, biografia acesteia (vândută sau chiar „robită” și răscumpărată de cineva, dăruită unei biserici), cu a cui cheltuială a fost legată și când, cât a costat lucrarea etc.; în lipsa cunoștințelor despre consemnări oficiale, apar mărturii despre cele petrecute în zilele „scriitorului”, de la molime, năvăliri și războaie, la evenimente de familie, ori la secete, ploi și viscole năpraznice etc.

Istoria țării prin cei mici este titlul unui articol publicat în „Revista istorică”, VII, 1921, nr. 1-3, opțiune de studiu motivată cu patosul cuceritor al marelui savant: această altă istorie este aceea „care nu e compusă, ci numai însăilată, notată incidental și sporadic de cei modești și puțin cărturari uneori, cari nu se gândesc nici la un patron, nici la un public ci pun pe hârtie ce știu, din simplul impuls instinctiv de a nu lăsa ca faptele să se piardă ori din nevoia de a face și pe alții, necunoscuți, martori ai suferințelor, isprăvilor și întâmplătoarelor bucurii ale lor. E istoria țării prin cei mici” (*art. cit.*, p. 26). Era o preocupare mai veche (și continuată mult timp) a istoricului, preluată, prin publicații de mare interes, de numeroși cercetători; vezi, de exemplu, în ultimul timp, cele trei volume de *Însemnări de pe manuscrise și cărți vechi din Țara Moldovei*, pentru perioada 1429 – 1828, tipărite de istoricii ieșeni

2.0. Încercând să răspundem atât formulărilor contradictorii privind apartenența parimiilor fie la un fond idiomat arhaic (cedat generos, dar numai uneori, beletristicii), fie, prioritar, la vorbirea uzuală din mediul rural (cf. § I.3), cât și ipotezei Ruxândoiu referitoare la diferența cantitativă în cronologie a prezenței parimiilor în vorbirea țăranilor (cf. § II.1.1), amintim că, în articolul din 1988, a fost deja indicat un teren de verificare: înregistrarea unui însemnat număr de zicători și proverbe în răspunsurile la chestionarele juridic și lingvistic ale lui B. P. Hasdeu, cu trimitere la Mușlea - Bîrlea 1970: 522 - 528 și cu citarea a două enunțuri paremiologice semnificative pentru circulația (respectiv, geneza) în vorbirea „populară” (cf. § I.3.).

2.1. Propunându-ne să revenim la această sursă, trebuie să amintim însă că, încă de la începutul activității de înregistrare științifică a enunțurilor paremiologice, a existat chiar o preocupare expresă pentru identificarea celor cu adevărat „populare” în raport cu cele apreciate drept „culte” (aforisme, biblice etc.), cea mai elocventă ilustrare constituind-o atenta delimitare, sistematic marcată grafic, a celor câteva zeci de mii de unități frazeologice operată de Iuliu A. Zanne în excepționalul corpus intitulat *Proverbele românilor*. Inginer pasionat de *folklor*, în sensul etimologic al acestui termen, și mare admirator al lui B.P. Hasdeu, Iuliu Zanne și-a început adunarea propriului material inclus în zece volume masive, tipărite între 1895 și 1912, în perioada imediat următoare difuzării chestionarelor Hasdeu. Antologul a excerptat surse de profil (Anton Pann, Hîntescu etc.), culegerile de folclor tipărite până atunci, operele unor scriitori (nu numai) „poporani” (printre aceștia Creangă și Ispirescu) și alte numeroase categorii de izvoare (publicând, aparte, în volumul al VIII-lea al *Proverbelor*, celebrul manuscris lui Iordache Golescu „Pilde, povățuiri i cuvinte adevărate și povești...” al lui Iordache Golescu). O asemenea bogăție de variate surse i-a impus inginerului de căi ferate să indice apartenența fiecărui tip frazeologic la una din clasele delimitate astfel în prefața intitulată *Către cititor* (reproducem strict și grafia originalului):

„Prin semne deosebite, așezate la stânga proverbului, se arată dacă proverbul este auzit sau cunoscut de mine, dacă se întrebuințează de țărani sau numai de scriitori, dacă este dubios. În cât privește proverbele sătești, am împins scrupulozitatea atât de departe, în cât nu am însemnat ca fiind întrebuințate de țărani de cât acele proverbe pe cari le am auzit la țară sau mi s-a semnalat de învățători ca fiind sătești. Am scos din această categorie un număr însemnat de ziceri care, de și sunt convins că există în graiul țărănesc, totuși nu am avut ocazia să le culeg din gura poporului de la țară” (Zanne 1895: XLV); semnele respective sunt date și explicate la p. LXI, cu următoarele formulări: [*] „Proverbe cunoscute personal de autor sau culese de dânsul”; [Δ] „Proverbe sătești”; [□] „Proverbe întrebuințate numai de literați”; [●] „Proverbe dubioase sau traduse din cele străine, care însă nu s-au depărat pentru anumite motive”.

Sunt deosebit de numeroase unitățile frazeologice înregistrate care poartă primele două însemne: sunt proverbe sătești, cunoscute ca atare sau/și culese de Zanne, folklorist care depune o mărturie importantă privind cunoașterea sau recunoașterea lor de către vorbitorii țărani. Iată primele zece enunțuri din această categorie: „a sosit, a intrat alba în sat”; „de cât la anul un bou, mai bine acuma un ou”; „ce aduce ceasul n-aduce anul”; „cine a murit an, an s-a îngropat”; „până la anul câte capete rămân fără căciulă” (cu varianta „până la an multe căciuli rămân fără stăpân”), „la anul [,] cu brânză” („adică nici-odată”, explicată apoi ca membru al unei construcții bimembre: „atâta pagubă și la anul cu brânză”); „la anul și la mulți ani”; „de faci astă-zi (azi) cuiva bine, mâine de la altu-ți vine”; „ce e astă-zi nu e mâine”; „trei zile trapădul și un ceas praznicul” (cu trimitere și la Creangă).

O observație aparte în legătură cu antologia Zanne: probabil spiritul organizat al „tehnicianului” l-a condus la o sistematizare originală a materialului prezentat, deși nu este exclus ca autorul să fi cunoscut, în perioada studiilor din Franța, chiar lucrări de tip inovator în lexicografie, respectiv dicționare „pe grupe de idei” realizate începând din 1852 (P.M. Roget, *Thesaurus of English Words and Phrases*), unele din cele care au urmat fiind intitulate concludent: cel al lui P. Robertson, *Dictionnaire idéologique de la langue française* (1859), respectiv *Deutsche Sprachschatz* (1873-1877), al lui Daniel Sanders. Putem constata că primele mari secțiuni de prezentare a *Proverbelor* sunt [despre] „Natura fizică”, „Despre animale”, „Omul și organele sale”, „Despre viața fizică”, „Despre viața socială” [...], „Despre viața intelectuală și morală”, o succesiune ce este ușor de raportat la una din cele mai avansate teorii lexicografice, din perspectiva conceptului de „lexicologie

structurală”, formulat de Rudolf Hallig și Walther von Wartburg și exemplificat, chiar lexicografic, de aceștia, din perspectiva unui „sistem rațional al conceptelor”, cu lexicul limbii franceze, în *Begriffssystem als Grundlage für die Lexicographie* (Berlin, ediția a doua, 1963), după următoarele trei mari secțiuni: A. *Universul*, B. *Omul*, și C. *Omul și Universul*). Ca și în cazul respectivei sistematizări a lexicului, structurarea proverbelor românești de către Zanne reflectă acest domeniu al spiritualității ca pe un tot organizat, pornind de la două principii din teoria asupra limbajului ale lui W. v. Humboldt, citate de Hallig și Wartburg în prefața studiului lor: (1) acela ce poate fi rezumat prin formula după care vocabularul (în cazul nostru frazeologia) este o „imagine a lumii” transmisă fiecărui membru al unei comunități lingvistice și (2), un principiu reluat mai ales de Saussure, acela al „articulării”, conform căruia toate mijloacele de exprimare ale unei limbi (respectiv ale unei mentalități) formează un ansamblu, un sistem în care fiecare parte face corp comun cu altele și este condiționat de acestea.

Putem conchide, creditându-l pe Iuliu Zanne, că, în cazul exemplurilor citate anterior ca specimen pentru alte câteva mii de enunțuri similare, nu este vorba de arhaisme, ci de elemente uzuale aparținând *limbajului figurat* al vorbitorilor dotați aparținând unui mediu sociocultural.

2.2. Spre o înțelegere similară a lucrurilor ne conduce recolta de proverbe și zicători înregistrată cu ajutorul chestionarelor juridic și lingvistic ale lui B.P. Hasdeu, intitulate *Obiceiurile juridice ale poporului român* (elaborat în 1877) și *Programa pentru adunarea datelor privitoare la limba română* (lansat în 1884), la care ne-am referit deja. Răspunsurile la întrebările din chestionarele respective datează din anii 1884 – 1885 (excepțional, și din anii 1886, 1888 și 1892). După sursa deja citată, oferim, în continuare, doar o selecție de parimii și unități frazeologice care reflectă reprezentări figurate ale mediului rural, cărora li se poate ușor admite nașterea și șansa de a avea circulație în acest mediu, în special cele care au statutul de „côpii ale realității” (cf. Dumistrăcel 1980: 137), ca indiciu pertinent al funcționalității.

Negreșit, pe baza unei analize amănunțite a inventarului publicat de Ion Mușlea și Ovidiu Birlea, în lucrarea citată, la paginile 522 – 528 (în jur de 250 de intrări), pot fi distinse și formulări de alte diverse inspirații și surse (toate exemplele citate în continuare se găsesc în porțiunea indicată din volumul *Tipologia folclorului...*). Mai întâi, pot fi remarcate parimii aparținând unui fond „pilduitor” comun („Apa trece, pietrele rămân”, „Apele line sânt adânci”, „Buturuga mică răstoarnă carul mare”, „Cap ai, minte ce-ți mai trebuie” sau „E destul o măciucă la un car de oale”) și nu lipsesc cele de inspirație religioasă, sau, în orice caz, de factură cultă, de tipul:

„Când te bate D-zeu nu te mai poate milui nime”, „Când te-a scăpa D-zeu, dracu te și-apucă”, „Pre omul rău îl înseamnă D-zeu”, „Pe dracul du-l la cruce, ori nu-l duce, om de pace nu-l vei face”, „Cine înjură de cruce – ca ea o să se usuce”, „Marea fără fund este lacomul și cel mai înalt munte este trufașul”, „Leul nu umblă după muște”,

dintre care unele de viziune și expresie mai... frustă, deci asimilând modelele.

Dar sunt numeroase cele care reflectă, în viziune metaforică, ocupații, practici, obiceiuri și povătuiri din mediul și experiența ruralului, unele inedite, iar altele numai înprospătate ca enunț; iată câteva:

„Armăsarul bun se vinde din grajd”, „Așchia nu sare departe de butuc”, „Bate șeaua să priceapă iapa”, „Lauda de sine pute”, „Adeseori para cea bună pică-n gura porcului”, „Cerul limpede trăznete nu aduce”, „Cine cotcorozește, acela ouă”, „Faptele rele sânt ca păduchii, din om se fac și tot pe el îl mănâncă” (curioasă proiecție de generație spontanee!). Iată și adevărate enunțuri de filozofie practică sau de meditație existențială: „Omul cu capul mare își face prânzul mic”, „Fata cea mai mare mărită pe cea mai mică”, „Cine n-a gustat amarul nu știe ce e zaharul”, „Gură dulce, c... viclean”, „Ce apucă pământul lesne se uită”, „Cine ce învață, moartea-l dezvăță”.

Așadar, corpusul este deschis; unii corespondenți (învățători și/sau preoți, dar și juriști, a căror contribuție este menționată pentru fiecare enunț înregistrat) comunică enunțuri de sursă și inspirație diversă, cuprinzând neologisme, enunțuri pe care le asimilează parimiilor: „E ușor cu foalele plin a predica de post”, sau chiar „Cine la amor nu crede – n-ar mai călca iarbă verde”.

2.3. Dacă luăm în considerare inventarul de parimii și forma în care acestea se prezintă în culegerile analizate, ilustrative pentru sfârșitul secolului al XIX-lea, putem conchide, împreună cu Pavel Ruxăndoiu, că, la începutul secolului al XX-lea, pentru exprimarea vorbitorului din mediul rural (reflectată, de exemplu, de textele din *Graiul nostru*) exista, în mod firesc, un izvor bogat în

resurse paremiologice, de natură, în principiu, să-l favorizeze pe naratorul popular. Dar este exagerat ca, pe baza comparației prezentate mai sus (cf. § II.1.1) să vorbim, apoi, de o „sărăcire relativ recentă a limbajului popular, inclusiv a celui expresiv, de enunțuri proverbiale”, sau chiar de un „fenomen de sărăcire a limbajului paremiologic” (Ruxăndoiu 2003: 155). Dacă acest proces s-ar fi produs, atunci, nu putem explica prezența parimiei, la fel de semnificativ ilustrată, nu numai la naratori din a doua jumătate a secolului al XX-lea (exemple din textele dialectale din Muntenia; cf. § I.5), ci și în discursul public și în cel jurnalistic din aceeași epocă și de astăzi.

3. Prezența zicătorilor și proverbelor în discursul public actual: limbaje funcționale; registre și ipostaze ale comunicării

3.1. Vom încerca să schițăm, mai întâi, condițiile transmiterii, până astăzi, a genului... perimat al parimiilor, folosind ca model general metoda de reconstituire a destinului operei literare (respectiv de analiză a șanselor privind receptarea în contemporaneitate a acesteia) practică de un Robert Escarpit în *Sociologie de la littérature*, în sensul pe care i l-a dat titrarea unei selecții de opere ale acestuia traduse în limba română: *De la Sociologia literaturii la Teoria comunicării* [9].

3.1.1. Este neîndoielnic faptul că, în afara perpetuării în discursul public prin difuzarea directă, pe cale orală, specifică statutului inițial de producții folclorice (fapt dovedit și de analizele din § I.1.5, 2.1 și 2.2), parimiile (dar și structurile paremiologice și unitățile frazeologice asociate) au beneficiat de memorare și de prestigiu ca fenomen *de cultură*. Desigur, pentru discuția de față, trebuie să lăsăm deoparte prezența lor în marea literatură, ca modele de reflecție sau ca probe de măiestrie, diferite la scriitori care au cultivat, într-un fel sau altul, genul: Negruzzi, care-și încearcă organul sub semnul virtuozității asociative și disjunctive pe același teren în „predica” *Păcală și Tândală* (*Scrisoarea XII*), Alecsandri, cel care, cu o intuiție lingvistică sigură, a propus un original examen, indirect, al potențelor formulei expresive, inclusiv prin comentariul *sui-generis* în ceea ce privește intraductibilitatea acesteia, surclasând protocronist, de fapt, pe alocuri, încrederea funciară în mirajul enunțului paremiologic a unui Delavrancea sau Coșbuc. Ca să nu ne mai referim la Creangă, în textele căruia descoperim încă îndepărtate semnificații genuine ale enunțurilor și care se ilustrează ca un încorporator de geniu, dacă ne raportăm la tehnica strict antologică, diferențiată și ea, de la Pann la Nicolae Filimon, ce pune semnificația diverselor capitole din *Ciocoii vechi și noi* sub autoritatea unor proverbe sau zicători.

Pentru un anumit nivel, interesează prezența, susținută, a proverbelor și zicătorilor, nu doar în manualele școlare „de citire” (ca texte „De ținut minte!”), ci și la lecțiile de caligrafie din cursul „primar”; după învățarea scrierii tuturor literelor, „mici și mari”, aplicația se făcea prin caligrafierea (nu doar pentru performanță, ci și ca pedeapsă [!], în cazul ultim de un număr mare de ori) a unui set alfabetic de proverbe și zicători, după cum urmează (grafia „Monotype Corsiva” este numai apropiată modelului „clasic” ce se practica în școala din România):

Apa trece, pietrele rămân
Buturuga mica răstoarnă carul mare
Ce ție nu-ți place altuia nu face – până la
Ziua bună de dimineață se cunoaște.

3.1.2. Tot atât de importantă a fost contribuția tipăririi, periodice, a unor culegeri tematice. În afară de numeroasele ediții succesive ale *Poveștii vorbii*, a lui Anton Pann, semnalăm, de exemplu, pentru începutul secolului al XX-lea, cel puțin încă o culegere cu difuzare considerabilă, *Dicționarul de proverbe și zicători* publicat în 1912 de I.-A. Candrea, în „Biblioteca pentru toți”, colecție de mare tiraj și accesibilă ca preț de vânzare a cărților.

Ca o probă privind prestigiul sociocultural al lui Anton Pann, trimitem la o analiză de motive literare; interpretând aluzii și trimiteri abia mascate din textul lui Marin Preda, Stelian Dumistrăcel a identificat compoziția *O șezătoare la țară* drept pretext narativ pentru povestirea (autobiografică) *O adunare liniștită* și a urmărit o matrice stilistică Anton Pann în proza de debut a lui Preda, cu reflexe până în ultimele romane ale acestuia (cf. *Pre-texte antonpannești la Marin Preda: O ADUNARE LINIȘTITĂ*, în „Anuar de lingvistică și istorie literară”, XXIX, 1983-1984, B. Istorie literară, p. 93 - 106).

3.1.3. La factorul cultural menționat anterior, trebuie să adăugăm un alt domeniu al comunicării ce a devenit sursă de cunoaștere a parimiei și de apreciere a acesteia din partea unui public ce va crește, treptat, ca număr: este vorba de publicistică. Din limbajul „publicisticii” orale, al conversației de informare (și, în general, al comunicării private interpersonale), presa a preluat, de la început, în special în articolele „de opinie”, lexic și turnuri stilistice expresive. Analizând limba publicațiilor periodice de la noi în secolul al XIX-lea, Al. Andriescu, în *Limba presei românești în secolul al XIX-lea* [10] evidențiază, mai ales în textele polemice prezența a numeroși termeni populari și regionali (pentru etapa 1829 – 1860), la care se vor adăuga elemente familiare și de jargon (între 1860 – 1900), ca și locuțiuni, expresii, proverbe și zicători, reflectând, în ceea ce privește cea de a doua categorie de fapte, „proverbializarea” limbii presei românești chiar de la începuturile ei, marcă stilistică păstrată, peste timp, până astăzi (cf. Dumistrăcel 2006^b: 101).

3.2. O predispoziție stilistică asemănătoare poate fi constatată în presa românească din cea de a doua jumătate a secolului trecut, dar, cu precădere, în mass-media actuală.

3.2.1. Același nivel al comunicării a fost semnalat de Cezar Tabarcea pentru discursul publicistic, în registru „mobilizator”, al presei comuniste, prin enunțuri reprezentând parafrizarea sau evocarea, în titluri de articole, a unor parimii, ca în situațiile „Gospodarul chibzuit n-așteaptă toamna ca să-și facă hambar”, „Insensibilul «obraz subțire» cu cheltuială părintească se ține”, „Până nu faci foc...”. De altfel, autorul discută existența aceleiași tentații discursive și în alte culturi contemporane, trimițând, de exemplu, la studiul unui mare specialist german, Wolfgang Mieder, *Das Sprichwort in unserer Zeit* (Tabarcea 1982: 54 – 55).

3.2.2. Pentru etapa de după 1989, alături de alte mijloace de expresivitate, dată fiind și „dezinhibarea” generală în ceea ce privește limbajul, în textul jurnalistic, parimia este prezentă, sub forma „parafrăzării” celor mai neașteptate și deosebit de... îndrăznețe, ca un fapt cu totul remarcabil. Stelian Dumistrăcel a semnalat această nouă postură, ludică, de folosire a proverbului și zicătorii, într-un articol publicat în 1998, intitulat *În gura presei*, formulare ce sugera deja procedeul substituirii unui termen dintr-o (eventuală) formulă canonică: „gura lumii – slobodă”; „a intra în gura satului (a lumii, a mahalalei)” (marcăm prioritatea în folosirea acestui enunț, devenit, între timp, titlu de emisiune a unui canal de televiziune).

Articolul la care ne-am referit a apărut în revista „Cronica” (Iași), nr. 5/1998, p. 14, citat, de exemplu, și de Liviu Groza, în studiul *Tendențe ale frazeologiei românești actuale* (2); cf. [/traducator.wordpress.com/](http://traducator.wordpress.com/); alte contribuții tematice semnate de Stelian Dumistrăcel: *Discursul jurnalistic și discursul public din perspectivă ecolingvistică (radiografii)*, în vol. *Comunicarea și schimbarea culturală* (coord. Monica Spiridon), „Ars docendi”, București, 2001, p. 40 - 77; *Textul jurnalistic: un teren experimental de ambiguitate*, în vol. *Identitatea limbii și literaturii române în perspectiva globalizării*, Institutul de Filologie Română „A. Philippide” al Filialei Iași a Academiei Române, Editura „Trinitas”, Iași, 2002, p. 135 - 150; *O modalitate paradoxală de manifestare a apartenenței etnoculturale: «discursul repetat»*, în vol. *Limba și literatura română în spațiul etnocultural dacoromânesc și în diaspora*, Institutul de Filologie Română „A. Philippide” al Filialei Iași a Academiei Române, Editura „Trinitas”, Iași, 2003, p. 16 - 178; *Repeated Discourse as a Means of «Contact» and Manipulation in Journalistic Discourse*, în vol. *La langue et les parlants / Language and its Users / Limba și vorbitorii* (edited by Tatiana Slama-Cazacu), Editura „Arvin-Press”, București, 2003, p. 217 - 237.

Dar modificarea, cu intenție stilistică, a enunțului parimiei și a altor enunțuri aparținând discursului repetat în textul jurnalistic nu este nouă; o putem semna deja în articole de ziar ale lui Eminescu; în demersuri de intertextualitate vizând particularizarea, acesta a remodelat diverse tipuri de astfel de formule. Putem cita, de exemplu, *dubla substituire* în enunțul zicătorii „nici salcia pom, nici ciocoiul om” (o construcție bimembră), devenită „Ei, nici salcia pom, nici *Caradalele români*” (pornind de la numele propriu al unui adversar politic: Eugeniu Carada; cf. Eminescu, *Opere*, XII, p. 379). Mai mult, se pare că o primă observație (eventual pentru stilistica românească) referitoare la utilizarea acestei figuri de construcție chiar în *textul jurnalistic* a fost consemnată de gazetarul Eminescu și, dată fiind atitudinea acestuia față de fondul unei dispute, reprezintă, așa cum era de așteptat, acceptarea procedurii. Eminescu citează, ironizându-le, „lecțiile de franceză” pe care un periodic băcăuan le dădea altei publicații locale, concurente, în care apăruse formula „on revient toujours à ses *pénates*”, respinsă, cu gratuită pedanterie didactică, deoarece „corect” ar fi fost doar «on revient à ses *amours*», «on revient à ses *moutons*», pretenție

pe care Eminescu o persiflează, cu atât mai mult cu cât el însuși opera substituirii în textul francez al unui citat celebru: „Totul e să-și facă trebușoarele și – après *eux* le déluge” (cf. Eminescu, *Opere*, XI, p. 280; evidențierile grafice din citate ne aparțin).

Pentru o asemenea intervenție în altă specie aparținând discursului repetat, poate fi citat următorul exemplu: în textul unei scrisori din 1877 a lui Eminescu către Titu Maiorescu, observăm substituirea de termeni în cunoscuta deviză a ordinului iezuiților: „ad maiorem *Dei* gloriam” devine „ad maiorem *Junimea* gloriam” („Ich höre, dass Sie bald nach Iași kommen, ~”; Dumistrăcel 2006^a: 367 - 368).

3.2.3. În continuare, prezentăm astfel de modificări ale parimiei în textul jurnalistic contemporan. În exegeza asupra limbajului publicistic pentru perioada 1999 - 2006, întreprinsă în volumul *Limbajul publicistic românesc...*, Stelian Dumistrăcel a semnalat prezența parimiei, ca «enunț aparținând discursului repetat», preluată (mai rar) în formulă canonică [α], frecvent «destructurată» (și «restructurată») [β] după cele patru figuri de construcție ale lui Quintilian (*detractio* [α], *adiectio* [β], *immutatio* [γ] și *transmutatio* [δ]) și raportată la mijloacele de influențare afectivă prin empatie, seducție și incitare, printre exemplele analizate, din titluri și textul articolelor, aflându-se următoarele (cităm economic din punctul de vedere al spațiului):

[α]

„Când doi se ceartă, al treilea câștigă”, „Colac peste pupăză, numele scriitorilor mai este și pocit în fel și chip...”, „...înseamnă că nu vede pădurea din cauza copacilor”, „...[persoane care] își dau arama pe față”.

[β]

[α] „Vorba dulce”, „Dar din dar”, „Mai bine mai târziu...”, „Gaz pe foc” (denumirea unei formații muzicale), „Fă-te frate cu dracul”, „Ca țiganul la mal”, „Lui Vasile [Radu] i-a venit mintea de pe urmă”, „Arama pe față”.

[β] „La Helsinki, l-am prins de un picior pe Dumnezeu”, „Regele Iordaniei umblă cu ocaua lui Cuza”, „Recolta de grâu se va duce pe apa sâmbetei?”, cf. și construcții ce aglutinează două tipuri de enunț aparținând discursului repetat: „taie frunză la câini pe banii statului”, „colac peste pupăza din tei”, „o săru’ mână spală pe alta”, „la spartul târgului de carte”, „ai carte (de muncă), ai parte (de credit)”.

[γ] „...preferăm să ne uităm ca *motanul* în calendar...”, „(X a plecat din țară) făcând-o pe *maladul* în păpușoi”, „Baronii la baroni trag”, „NATO frântă”, „La Belgrad a *înviat* capra vecinului”; (cu multiplă substituie:) „Când *PC*-ul nu-i acasă, joacă *mouse*-ul pe masă”, „*Hoț* să fii, *ghinion* să ai”, „*Schimb Cotrocenii* din mână *contra Nobel* de pe gard”.

În ceea ce privește substituirea, unul din cele mai... accesate proverbe, constituindu-se într-o adevărată grilă matriceală, este „apa trece, pietrele rămân”, pentru care am notat cele mai diverse variații stilistice (și de gust). Poate că modelul Caragiale, din 1902 (portretul *Savantul*, din ciclul „Moftangii”), „Într-o țară eminentemente constituțională [și aceasta o... acomodare ironică], apa trece, moftangii rămân”, se află, în unele cazuri, la baza unor formulări cum sunt cele care urmează: „Apa trece, miasmele rămân” (titlu de articol). „Pata trece, culorile rămân” (reclama unui detergent), „La Bolta Rece, timpul trece, prietenii rămân!” (publicitate pentru un restaurant ieșean), „Módele trec, demodații rămân” (o interpretare a lui Augustin Buzura), „Frâna bună [furnizată de firma X] trece primejdia rea” (publicitate), „Generația de aur trece, M. S. rămâne” (pe teme din sport).

Termenii opoziției pot apărea în text chiar la o distanță apreciabilă: „... în definitiv, bârfa trece, NPC-urile pot fi convinse să te ajute (mai o șpagă, mai un serviciu), bătaia, în schimb, rămâne”; „Va trece moțiunea de cenzură?... Va rămâne T. premier?”.

În construcții de virtuozitate tehnică, în afară de structura generală de opoziție, din enunțul canonic mai pot fi păstrate doar elemente ale unui context minim de relevanță, cum se prezintă lucrurile în cazul reclamei pentru un unguent (folosit la masaje), „Durerea trece,

mobilitatea revine”, respectiv într-un context amplificat, format din trei secvențe: „Vine Euro, pleacă marca germană, valoarea rămâne” (cu ocazia lansării noii monede europene). Vezi și inversarea termenilor, într-un exemplu din paragraful următor.

[d] „Pietrele trec, apa rămâne!”, „«Convenția...» se agață... ca paiul de înecat”, „mergem la război înainte, și la plăcinte înapoi” sau (cu substituiri de termeni) „Comisionul mare doboară firma mică” (toate exemplele după Dumistrăcel 2006^b: 132 - 156, 214 - 216; cf și Dumistrăcel 2006^a: 167 - 314).

3.2.4. Precedenta trecere în revistă a putut aduce în memoria cititorului frecvența confruntării cu astfel de enunțuri în discursul publicistic și, nu mai puțin, în discursul public, în strânsă legătură, de altfel, cu discursul publicistic; nu mai puțin activ este, în această privință, limbajul conversației particulare.

De pe internet, preluăm doar câteva enunțuri – variații pe motivul „apa trece, pietrele rămân”, reprezentând diferite surse și registre: [campania:] 'Apa trece, România rămâne'; Apa trece, cărbunii rămân; [seminarul:] „Anul trece, voluntariatul rămâne!”; [editorial:] Criza trece, pasiunea rămâne; Emisiunile trece, perlele rămâne [blog pe care se înregistrează greșeli de limbă]; Digitalul trece, piatra rămâne; *Feisbucu' trece, nesimțirea rămâne!*; Timpul trece... piatra rămâne! (publicitate construcții); Timpul trece, stilurile se schimbă, însă brandul rămâne neatins!; Moțiunea trece, taxa rămâne; Viscolul trece, problemele rămân; Dragostea trece, obișnuința rămâne, din păcate!

Pe de altă parte, vezi, de exemplu, tot pe internet, numărul mare de intrări în special pentru zicători sarcastice, de tipul „aceeași Mărie cu altă pălărie” (peste 500 000 de postări în februarie 2012); față de această frecvență, atrage atenția faptul că apar foarte puține modificări ale enunțului canonic când este vorba de texte din zona discursului politic, aparținând registrului *public formal*. Inovația lexicală privește registrul *public informal* (vezi, de exemplu, o «substituție»: „aceeași Mărie, dar cu o pălărie mai elegantă”), dar și registrul *ludic* (ilustrat prin «adăugare»: „aceeași Mărie, cu altă pălărie, dar fără chiloți, în Piața Universității”).

Sunt frecvente, de asemenea, enunțurile a căror modificare poate provoca o anumită ambiguitate: „unde dai și unde crapă” (vezi „unde pupi și unde crapă”), sau „capra sare masa, iada sare casa” (aceasta din urmă eventual cu provocarea... „capra sare ce apucă” etc.).

3.2.5. Aspecte demne de interes pentru această analiză au fost discutate și de unii dintre cercetătorii din structura doctorală ieșeană „Tehnica liberă a vorbirii și «discursul repetat»”. Ne vom referi, de exemplu, la Gina Necula, preocupată de stereotipuri paremiologice discriminatorii referitoare la dizabilități, prezente în discursul public românesc: „Pentru o babă surdă nu toacă de două ori la biserică”; „Surdul nu aude, dar le potrivește”; „Să te duci unde a întărcat mutu iapa!” (Necula 2010: 185; ultimele două enunțuri au o frecvență deosebită în texte postate pe internet).

Intenția folosirii expresive a proverbelor și zicătorilor este elocvent ilustrată de prezența acestora în discursul parlamentar. Preluând, oarecum discret, ideea utilizării parimiei, ca „enunț aparținând discursului repetat”, în perspectiva realizării „comuniunii fatice” (cf. subtitlul de la volumul Dumistrăcel 2006^a: „Tentația instituirii *comuniunii fatice* prin mass-media”, prin care se trimite la conceptul pus în circulație de Bronislaw Malinowski), ca și pe aceea a ființării unui „contract de comunicare”, virtual, între emițător și receptor(i), I. Apostolatu a semnalat prezența zicătorilor și proverbelor într-un discurs ce se apropie de cel al originii și funcționalității primare ale acestor specii: este vorba de discursul dezbaterilor (publice) din Senatul României, pe baza unor stenograme datând din anul 2005.

Observații generale care se impun, sistematizând inventarul dintr-o secțiune a studiului Apostolatu 2008, sunt acelea că, în spațiul respectiv de comunicare, parimiile sunt reproduse frecvent în formă canonică, fapt explicabil prin registrul public formal al enunțării, și, tot așa, că enunțul este aproape obligatoriu însoțit de markeri de intertextualitate, după un model „clasic” al interferării acestuia cu texte ce aparțin tehnicii libere a vorbirii. De observat, de asemenea, că parlamentarii care recurg la asemenea citații sunt juriști, istorici, scriitori, categorii care își asumă, cu dezinvoltură, statutul de „povățuitori” publici.

Iată câteva exemple (toate citațiile care urmează au ca punct de plecare Apostolatu 2008: 27 - 29):

„Românul spune că «ce poți face astăzi, nu lăsa pe mâine»”; „Este un proverb românesc care zice «Râde ciob de oală spartă»”; „«Prevederea este mama înțelepciunii», spune o vorbă”.

În acest cadru, apare firesc și textul „de gnomism”; colajul cumulativ se constituie prin sugerarea doar printr-un cuvânt a unei zicători (caz extrem de tipul «detractio»), urmată de citarea integrală a alteia:

„Există o vorbă la noi, cu ulciorul, și mai există alta, cu lupul. Spune românul, în înțelepciunea sa, că «Lupul își schimbă părul, dar năravul niciodată»” (discursul, de virtuositate, este al unui jurist [A.I.]).

Într-un mediu de cunoscători (sau măcar numai oarecum exersat), pare să fie suficientă doar evocarea unui «context minim de relevanță» din enunțul canonic, prin «detractio»; pe de altă parte, în registru ludic, prin «immutatio», se evită expresia violentă; iată exemplele:

„... mai simplu ar fi să se gândească la proverbul românesc «când doi îți spun... », dar când mai mulți îți spun acest lucru, mai cinstit, mai bărbătește ar fi să-ți recunoști limitele” (prezentăm, de pe internet, enunțul canonic, particularizat prin „adiectio”: „Când doi oameni îți spun că ești beat, du-te și culcă-te în alt Euroland”; /*conomie.hotnews.ro/*), respectiv

„Există o vorbă veche, pe care n-o pot spune în întreaga ei splendoare: «Cine sare pari mulți primește unul dintre ei exact acolo unde îl doare»” (pe „spații electronice de socializare” pudoarea nu intră în discuție: „Cine sare pari mulți, îi intră câte unu’-n cur”; sub titlul „Cele mai recente citate amuzante”; /*citatie.bizi.ro/*).

Imaginea specificului acestui tip de comunicare publică se completează dacă luăm în considerare manifestări ale trecerii de la un „spațiu proverbial” propriu-zis, printr-o fază de tatonare a parimiei, la cadrul în care textul reprezentând tehnica liberă a vorbirii este „colorat” prin diferite specii ale discursului repetat.

Astfel, putem nota faptul că, sub titlul-pretext al uneia dintre speciile paremiologice, se trimite, de exemplu, la un aforism al lui Dimitrie Cantemir („... vorba aceluia proverb: «Unui lucru fără cale, cale dând, multe lucruri fără cale vor urma»”; evidențierea grafică ne aparține), ca și la o vagă rememorare a unei lecturi școlare („Nu au dat încă, vorba cronicarului, seama de guvernarea exercitată până în 2004” – probabil referirea este la celebrul moto negruzian „Ai să dai sama, Doamnă”), ultima, așadar, de sorginte cultă, ca și evocarea patului lui Procust, probabil după titlul unui roman al lui Camil Petrescu: „[unele confederații sindicale consideră contractele colective de muncă] un fel de «pat al lui Procust» care restrânge inițiativa patronală”. Tot cultisme, ca enunțuri aparținând discursului repetat, sunt „cuvintele celebre” (trimiteri, emfatic, la Machiavelli, la „cancelarul de fier al Germaniei, Bismarck” etc.), dar, mai ales, adagiile latinești, clasice sau profesionale:

„«Sic transit gloria mundi!», domnule președinte”; „«Nullum crimen sine legem, nulla poena sine legem», spuneau latinii, adică nicio crimă, nicio infracțiune și nicio sancțiune nu pot fi stabilite fără lege și dincolo de lege” (citație aproximativă a principiului clasic al legalității: „Nullum crimen, nulla poena sine praevia lege poenali”).

Studiul de caz propus este elocvent din perspectiva relativizării, firești, a locului și importanței parimiei în discursul public actual: dintr-o memorie a limbii ilustrând resurse devenite ale competenței idiomatice, sunt convocate, într-o împrejurare tipică de manifestare a persuasiunii, cu statutul de mijloace expresive, diferite specii ale enunțului aparținând discursului repetat.

Numai în treacăt, ne vom referi și la manifestări ale tendinței de recuperare *sui-generis* în grilă parodică a parimiei la scriitori care s-au remarcat prin exerciții de virtuositate intertextuală; este, de exemplu, și cazul lui Ioan Groșan, în romanul *O sută de ani de zile la Porțile Orientului*; de la o simplă aplicație de *adiectio* în „Neobositului călător îi șade bine cu drumul”, prozatorul exersează variații lexicale de tip *immutatio* pe tema „capul plecat sabia nu-l taie”: „Capul luminat sabia nu-l taie”, eventual „Domnului lingușit sabia nu-l taie” [?], (Alexandrescu 2007: 234, 235; iată și o replică sarcastică de pe internet: „Capul plecat... paște iarbă!!!”; /*www.google.com/*; pentru utilizarea zicătorii respective la alt nivel sociocultural, cf. § II. 1.1).

4. De unde provin și ce reprezintă citații paremiologice... aproximative de tipul celor reproduse anterior (§ 3.2.1 – 3.2.5)

4.1. Întrebarea, polemică, ce se impune, față de alegații consemnate anterior, este următoarea: dacă parimia ar fi dispărut din discursul public (indiferent de faptul că, în timp, ar fi scăzut ca importanță expresivă), de unde, oare, își alimentează portofoliul de enunțuri în materie jurnaliștii și... bloghiștii? Pentru persoane cultivate (scriitori, juriști), sursa literară cultă este incontestabilă (deși nici aceștia, după cum am văzut, nu stăpânesc totdeauna modelul). Dar, în cazul celorlalte categorii, recurgerea la almanahuri și la culegeri de gen este, desigur, exclusă (Robert Escarpit, preocupat de destinul cărții, în general, identifica, de altfel, pentru epoca modernă fenomenul numit „decăderea în nonlectură”; Dumistrăcel 2006^a: 97).

De aceea, avem în vedere, în primul rând, păstrarea unor asemenea enunțuri în fondul general al expresivității limbajului, ca echivalente, să zicem, ale utilizării metaforice a cuvintelor. În al doilea rând, nici mai înainte, nici în epoca actuală, un nivel ridicat al competenței expresive, cu apariția, în vorbire, a parimiei și a altor mijloace ale exprimării figurate, nu constituie o notă comună pentru *oricare vorbitor* al unei limbi și, mai ales, *în orice împrejurare*.

Considerăm, aşadar, că pentru a răspunde, măcar în mare, întrebării formulate anterior, trebuie să pornim, mai întâi, de la conceptul coșerian de «limbi funcționale», pentru că nu ne putem referi doar la problematica „vorbirii” în general (nivelul *universal*), și nici la o „limbă concretă” (în cazul nostru, româna, ca nivel *istoric*), ci la „discurs” (nivelul *individual*), reprezentând competența expresivă, care se manifestă tocmai în texte.

Desigur, însă, analiza parimiei cu referire la problematica *vorbirii* privește categoria „universalilor lingvistice”, mai precis a „universalilor frazeologice” (sub semnul metaforei), iar considerarea din perspectiva problematicei unei limbi concrete, ca nivel istoric, conduce spre evaluarea corpusurilor de profil (ca oglindă a competenței idiomatice).

Evident, din această perspectivă, în cazul unui diagnostic oarecare privitor la prezența parimiei, nu numai referirea la „culegeri de texte” ne apare ca irelevantă (ba chiar pare absurdă), și nici, eventual, una referitoare la o așa-numită categorie „vorbitori din mediul rural” (criteriu sociolingvistic vag); aprecierea viabilă funcțional trebuie să aibă în vedere, în primul rând, calitățile discursive ale fiecărui vorbitor în parte, și, numai după aceea, situația și intenția de comunicare, din perspectiva competenței expresive. Din această optică, interesează, aşadar, considerarea spațiului și a registrului comunicării, căci nu îl putem avea în vedere pe... producătorul textelor „dialectale” ca pe o simplă „mașină de vorbit”; oricând, el vorbește „în anumite circumstanțe” (Coșeriu).

Pe de altă parte, o raportare, hazardată, la cronologie, ne arată că parimia, după cum au dovedit și exemplele citate în secțiunea precedentă, nu poate fi socotită, în bloc, un fapt arhaic de limbă (din acest punct de vedere, oricum, unitățile inventarului se comportă diferențiat, la fel ca și lexicul, în primul rând atunci când enunțul încorporează arhaisme; în legătură cu frazeologismele având suport lexical marcat temporal, cf. Dumistrăcel 1980: 224 - 227).

4.2. Nici Pavel Ruxăndoiu nu se înșală, în fond, în ceea ce privește calitățile deosebite ale utilizatorilor parimiei, de vreme ce folosește, însă doar *en passant*, caracterizarea „vorbitor abilitat” (Ruxăndoiu 2003: 194); pentru o atare evaluare corectă, dincolo de considerarea situațiilor speciale de comunicare, punctul de plecare este acela al competențelor primare, în cazul de față gradul de cunoaștere și de utilizare a normelor generale ale vorbirii, adică ceea ce Eugeniu Coșeriu definește drept «cunoașterea elocuțională». Referindu-se la acest concept, Coșeriu impune analizei, în primul rând, importanța culturii și a instrucției: „Este cert că atât cultura cât și instrucția (mai mult decât condiția socială) contribuie de asemenea la dezvoltarea cunoașterii elocuționale (sau, cel puțin, la o utilizare a sa mai eficientă)”. Dincolo de aceste condiții, Coșeriu atrage atenția, în continuare, asupra unui fapt incontestabil: „... pe de altă parte, această cunoaștere depinde totodată și de un talent nativ: există vorbitori inculți și de origine socială insignifiantă care manifestă o mare abilitate în vorbire și, invers, personae culte și de o condiție socială deosebită care dovedesc o cunoaștere elocuțională deficientă sau limitată” (Coșeriu 1994: 140).

4.3. Încheiem, deci, discuția asupra importanței datelor subiective ale utilizatorilor de zicători, proverbe și contexte proverbiale, din toate timpurile și din toate mediile socioculturale, sub

semnul acestei (și) de mare bun-simț învățături și, în continuare, ne oprim asupra statutului proverbelor din perspectiva inserării în textul reprezentând tehnica liberă a vorbirii. Într-un text devenit clasic, referitor la „limba funcțională”, Eugeniu Coșeriu enumera o parte din enunțurile ce aparțin «discursului repetat»; printre acestea figurează și proverbele; iată formulări din texte coșeriene: «discursul repetat» reprezintă „tot ceea ce în vorbirea unei comunități se repetă într-o formă mai mult sau mai puțin identică sub formă de discurs deja făcut sau combinare mai mult sau mai puțin fixă, ca fragment, lung sau scurt, a «ceea ce s-a spus deja»” (Coșeriu 2000: 258 - 259, cap. *Limba funcțională*), speciile (pe care le enumerăm în ordinea apariției în textul indicat) fiind: „un «citât»: repetarea unor fragmente de texte – literare sau altele – cunoscute ca atare”; „proverbe, locuțiuni fixe, formule de comparație” (*op.cit.*, p. 259; vezi și, în același volum, cap. *Arhitectura și structura limbii*, p. 55, cu cea mai largă deschidere și cu precizări similare: „bucăți de vorbire deja existente”, „expresii”, „locuțiuni fixe”, „proverbe”, „citate ș.a.m.d.”).

4.4. Față de această enumerare, în raport cu afirmații ale noastre de mai sus, ne-a atras atenția o distincție pe care o operează, în deplină cunoaștere a doctrinei coșeriene, Cristinel Munteanu; studiind tehnica utilizării frazeologismelor expresive, acesta face observația că, dintre tipurile de enunțuri enumerate în paragraful anterior, numai unele privesc *competența idiomatică*, din această categorie excluzându-se citatele și proverbele, care fac obiectul lingvisticii textului „fiind «tradiții literare inserate în tradiția lingvistică»”. Pe de altă parte, fidel și terminologiei coșeriene, Cristinel Munteanu contestă utilizarea sintagmei „competență idiomatică” pentru a numi un anumit aspect al unei „competențe langajiere” în general, deoarece, pe terenul lingvisticii coșeriene, sintagma respectivă „desemnează cunoașterea unei limbi (*idioma*, în spaniolă) la nivel istoric” (Munteanu Cr. 2006: 150).

Considerăm că, sub semnul polisemiei (chiar terminologice!), dacă rezistăm tentației de a crea o terminologie paralelă, nimic nu ne împiedică, totuși, să folosim adjectivul *idiomatic*, chiar asociat substantivului *competență*, cu referire la diferite planuri ale analizei, mai ales când sintagme cuprinzând determinantul în discuție au devenit de uz general.

Avem în vedere și faptul că adjectivul respectiv are, chiar la Coșeriu, o sferă mai largă de întrebuințare în diferite construcții; vezi, de exemplu, preocuparea acestuia, din anii '60, pentru „corectitudinea idiomatică” (în spaniolă *la corrección idiomática*), referitoare la *politica idiomatică* – însemnând, paralel, *politica lingvistică*, ca și *educația lingvistică* (cf. Coșeriu 1996: 19 - 20). Evident, lucrurile vor putea fi clarificate mai ales după editarea lucrării coșeriene *El problema de la corrección idiomática*, proiect în curs de realizare al lingvistului José Polo, prezentat de Cristinel Munteanu într-un articol apărut în „Limba română” (Chișinău), nr. 3-4/2011, p. 21 - 27.

Extensia pe care o acceptăm se explică și prin aceea că ne putem pune întrebarea ce trebuie să înțelegem prin „cunoașterea unei limbi la nivel istoric”? Oare această cunoaștere să privească doar articularea conformă a sunetelor acelei limbi (ceea ce ar ține, în fond, de competența elocuțională), respectarea regulilor gramaticale (ca morfologie și sintaxă) ale acesteia, utilizarea corectă semantic a unui contingent, variabil, după categorii de vorbitori, din cuvintele aparținând vocabularului limbii respective? Și, mai departe, oare, în ceea ce privește cuvintele, ar trebui să avem în vedere doar sensul de bază și unele (care anume?) sensuri derivate ale acestuia, reflectând rezultate, lexicalizate, ale variației cronologice și, poate, cu privire la variația în sincronie, rezultate ale variației diatopice și diastratice? Dacă acceptăm că atare competență privește și cunoașterea rezultatelor variației diafazice, atunci trebuie să ținem seama de faptul că, în dicționare chiar, sensurile figurate sunt frecvent ilustrate atât prin citate din scriitori, cât și prin unități frazeologice de diferite tipuri, printre care și parimiile, și numai pe baza cunoașterii (ca posibilități) a unor astfel de sensuri, ca și prin recunoașterea acestora în discursul unui interlocutor, inclusiv în exprimări figurate, putem evalua competența idiomatică a vorbitorului unei limbi. Interpretăm deci «competența idiomatică» în viziune coșeriană din perspectiva tuturor *disponibilităților* unei limbi istorice, iar «competența expresivă», în cazul de față, ca o adecvare a primei la vorbirea în circumstanțe, în discursuri sau texte. De altfel, definind conceptele de «competență elocuțională», «competență idiomatică» și «competență expresivă», Eugeniu Coșeriu subliniază faptul că, dacă „fiecare din aceste forme ale vorbirii este autonomă la nivelul ei” (cel „universal”, „istoric” și „individual”), „nu trebuie să le considerăm ca existând fiecare separat de celelalte” (Coșeriu 1992-1993: 31).

Atribuirea, formală, a proverbului, ca și a citatelor din scriitori, «tradiției literare», privește specificul acestor categorii de enunțuri din perspectiva genezei; în practica utilizării, dar și ca obiect de studiu al lingvisticii textului, parimia și citatul din scriitori devenit de uz comun nu se deosebesc, ca regim, de tratamentul (și interpretarea) celor mai diverse unități frazeologice: acela, nediferențiat, de resurse expresive, sub semnul metaforei.

La rândul său, Cristinel Munteanu face o constatare similară privind „legătura proverbelor cu frazeologismele”, care „se impune” dat fiind faptul că ambele tipuri de enunțuri „fac parte din tehnica discursului repetat”, mai ales că „adeseori, nici vorbitorii nu fac deosebire între ele, considerându-le pe toate, în bloc, *vorbe* de un anumit specific”, afirmație ilustrată și prin trimiterea la analiza întreprinsă de Stelian Dumistrăcel privind proveniența unor expresii din enunțuri paremiologice bimembre, de tipul *a strica orzul pe găște, cât ai zice pește, a o pune de mămăligă* (Munteanu Cr. 2006: 157).

4.5. Deosebit de important, în ceea ce privește rezultatul mixturii istorice, este însă un alt aspect. Ca obiect de interes din perspectiva destinului „citatelor” din scriitori, la concluzii similare au ajuns, cândva, și Iorgu Iordan (adept al stilisticii „lingvistice”) și Tudor Vianu (susținător al conceptului de stilistică „generală”). Într-un capitol intitulat Izolări, primul, preocupat de originea individuală a inovației lingvistice, constata asemănarea dintre enunțurile expresive „populare” și creațiile (de același tip) ale scriitorilor din momentul în care acestea, datorită circulației, nu mai constituie „bunul personal și alienabil al creatorului” (cf. și § I. 1.1). În această situație se află expresii din diferite opere (de succes cândva, în anumite medii, sau „de valoare”); printre exemple, zicala „(a avea) pufușor pe botișor”, dintr-o fabulă a lui Al. Donici, și numeroase citate din Caragiale (le reproducem pentru că unele, în forma canonică sau de-structurate și re-structurate, sunt prezente și astăzi în discursul public și în textul jurnalistic): „scrofulos la datorie; dacă-i anonimă, o iscălesc și eu; să le numărăm, coane Fănică; bravos națiune, halal să-ți fie; pupat piața Independenței; a se slăbi, Mitică”. Îi datorăm lui Iorgu Iordan o altă observație de interes, din perspectiva sociologiei literare: ștergerea diferențelor dintre cele două tipuri de enunțuri se datorește și faptului că expresii populare au făcut o adevărată carieră prin opera unor scriitori: „(a lăsa) vulpea bearcă” s-a impus datorită lui Odobescu (povestea vânătoarească în care apare această locuțiune figura în manualele școlare ca lectură), iar coadă de topor prin fabula lui Grigore Alexandrescu (Iordan 1975: 265 - 266).

Și mai precis este prezentată similitudinea în discuție de Tudor Vianu, afirmația fiind susținută, în mod aparent paradoxal, chiar cu unele dintre exemplele date de Iordan (prima ediție a Stilisticii acestuia a apărut în 1944), predecesor pe care nu-l putea ignora, de vreme ce-i combate opțiunea de principiu (ar putea fi însă un caz de simplă falsă memorie). Într-un studiu al lui Vianu publicat în 1955, găsim următoarele considerații: „Dacă citatul se repetă în împrejurări numeroase și destul de variate, din pricină că valoarea lui de caracterizare este foarte generală, atunci el se transformă într-o expresie a limbii populare și amintirea autorului tinde să dispară. Așa s-a întâmplat cu pufușor pe botișor, cu coadă de topor, Moș Teacă, a se slăbi etc., care nu mai sunt simțite ca citate [anterior, esteticianul invocase și enunțul „nemuritor și rece”, din Eminescu], deși provin, cel puțin pentru reflecția oamenilor de azi, din operele lui Al. Donici, Gr. Alexandrescu, A. Bacalbașa, I.L. Caragiale. Toate expresiile limbii populare sunt, desigur, citate generalizate, pentru că toate trebuie să fi apărut [aparținut?] întâi unui creator individual de expresie” (Vianu 1955: 207).

Indiferent de sorginte, situația de „anonimizare” este dovedită și de tratamentul la nivelul uzului curent: citatele „de mare circulație” sunt utilizate, după cum a observat Rodica Zafiu, „aproape în aceeași manieră” în limbajul cotidian, în conversația „relativ cultă” și în textul publicistic (Zafiu 2001: 7; pentru discuția de ansamblu a fenomenului, cf. Dumistrăcel 2006^a: 160 - 161).

Așadar, la această zonă difuză de expresivitate metaforică recurg astăzi scriitori, politicieni, diferite categorii de autori de texte/relizatori de emisiuni din mass-media, ca și vorbitorii limbii comune, în comunicarea interpersonală; în această zonă se păstrează, într-o proporție nebănuită, și zicătorile și proverbele. Dincolo de toate, în secvența națională a comunicării din „satul global”, mass-mediei îi revine rolul, de netăgăduit, de a perpetua folosirea parimiei, ca enunț canonic sau restructurat; în pofida contestației obstinate a vechilor modele

culturale, și prezența parimiei, ca formă a discursului repetat, este una din modalitățile, paradoxale, de manifestare a apartenenței etnoculturale (cf. Dumistrăcel 2003: *passim*).

Acest rol al mass-mediei a fost subliniat și de Rodica Zafiu, într-o recenzie la volumele Dumistrăcel 2006^a și 2006^b; acceptând teza privind prioritatea funcției fatice a limbajului în publicistică drept una de contact, care vizează relația performantă dintre jurnalist și cititor, autoarea citată încadrează, pe drept cuvânt, folosirea discursului repetat între clișeele curente ale limbajului publicistic, ca una dintre caracteristicile limbajului publicistic actual (Zafiu 2007: 313).

4.6. În sfârșit, selectăm câteva considerații cu privire la motivele păstrării, în vorbire, a parimiei, cu variație a formei, pornind de la un cadru mai larg: analiza semanticii expresiilor idiomatice din limba germană, în relația *semnificație – denotație* întreprinsă de Gerturd Gréciano. Această specialistă, care va ajunge la concluzia, de interes și pentru tema de față, că expresia idiomatice este un element ce „ritmează și structurează discursul oral și scris”, apropiindu-se de figurile de stil, de vreme ce „textul” este unicul mijloc de a umple „le fossé” dintre lingvistică și științele literare (Gréciano 1983: 145), se referă și la proverb, preluând de la Wolfgang Mieder opinia că tocmai *variabilitatea* le asigură parimiilor o deosebită frecvență de utilizare, o caracteristică față de care „fixitatea” este secundară, întrucât prima „garantează continuitatea discursului idiomatice viu”, pentru comunicarea performantă (Gréciano 1983: 80). De fapt, și pentru Mieder (*Das Sprichwort in unserer Zeit*), și pentru Gréciano, considerarea, în general, a tuturor unităților frazeologice drept „un corpus închis” este o teză pe care cercetarea „in vivo” o contrazice categoric; acest obstacol epistemologic poate fi (și este) surmontat tocmai prin marea frecvență a cazurilor ce ilustrează *variația* corpusului, pe baza *creativității* vorbitorului, *ludicul* constituind cel mai important registru de manifestare a acesteia (cf. Gréciano 1983: 68).

Analizele întreprinse asupra modificării enunțului canonic al proverbului și zicătorii creditează și afirmația că tocmai fixitatea lor inițială „cheamă” variabilitatea (ceea ce asigură și „perpetuarea” genului), ca efect al componentei ludice a mentalului vorbitorului (Gréciano 1983: 250; pentru prezentarea contribuției acestei lingviste în domeniul de referință, cf. Dumistrăcel 2006^a: 67 - 73).

5. Desigur, după analizele întreprinse, constatăm o mutație importantă față de secolele trecute: departe de a mai fi doar monopolul exprimării figurate a vorbirii populare, prin indivizii performanți ai acestui nivel, inventarul paremiologic aparține unei modalități generale a expresivității comunicării, cu respectarea, *sui-generis*, la nivelul numit, a tradiției lingvistice; în ceea ce privește discursul public, este activă tendința remodelării, de virtuozitate binevenit elitistă în genul oratoric, preponderent histrionică în publicistică. Dar, în oricare din aceste situații, nu se poate confirma influența determinantă a instrucției școlare sau a lecturilor.

Note

[1] Stelian Dumistrăcel a publicat, în 1988, articolul *Cercetarea dialectologică și analiza stilistică în procesul de învățământ*, la baza căruia s-a aflat intervenția autorului la masa rotundă „Locul dialectologiei între celelalte discipline lingvistice și umaniste; rolul ei în formarea profesorului de limba română”, din cadrul lucrărilor celui de al IV-lea Simpozion Național de Dialectologie, organizat de Societatea de Științe Filologice din România, Universitatea din București, Inspectoratul Școlar al județului Sibiu și Filiala Sibiu a Societății de Științe Filologice, la Sibiu, în zilele de 31 octombrie și 1 noiembrie 1986 (cf. „Limbă și literatură”, 2/1988, p. 288 – 295). În textul de față, am păstrat ca atare trimiterile la alte intervenții din cadrul mesei rotunde mai sus citate.

[2] Aspect la care prof. B. Cazacu s-a referit în introducerea la dezbateri [la masa rotundă citată], sub titlul *Probleme actuale ale cercetării și predării dialectologiei*.

[3] În intervenția sa, *Dialectologie și folclor*, de la masa rotundă menționată în nota 1; vezi și mai jos, § 1.5.

[4] Ne referim la intervenția *Dialectologia și psiholingvistica*, de la masa rotundă anterior citată.

[5] Vezi și NALR. *Moldova și Bucovina. Date despre localități și informatori*, București, 1987, p. 305.

[6] La publicarea, în anul 2002, a celui de al treilea volum de texte din arhiva *Noului Atlas lingvistic român, pe regiuni. Moldova și Bucovina*, Secția de Filologie de la Editura Academiei a stăruit să păstrăm titlul „Texte dialectale”; vezi discuția care urmează.

[7] Pentru funcționalitatea parimiei în literatura cu și despre „țărani”, cf. Dumistrăcel 1984: *passim*.

[8] Vezi un portet Speranția semnat de Ionel Maftei, pe adresa /www.evenimentul.ro/.

[9] *De la Sociologia literaturii la Teoria comunicării. Studii și eseuri*; traducere de Sanda Chiose Crișan, București, Editura științifică și Enciclopedică, 1980.

[10] Editura Junimea, Iași, 1979, p. 123 - 124; 166 – 170.

Bibliografie

Exegeze

- Alexandrescu 2007 = Ileana Alexandrescu, Discursul repetat, cod intertextual al literaturii postmoderne. Aplicație pe Levantul, de Mircea Cărtărescu, Editura Alfa, Iași.
- Apostolatu 2008 = Ionel Apostolatu, Discursul politic și politica discursului... repetat, în „Communication Interculturelle et Littérature”, I, nr. 1 (Actele Colocviului Internațional „Canon și anticanon în demersul critic actual”, Galați, 26-28 mai, 2008), GUP, p. 21 - 30.
- Bîrlea 1966 = Ovidiu Bîrlea, Prefață și Introducere la Antologie de proză populară epică, Editura pentru Literatură, București, vol. I, p. 5 - 105.
- Bîrlea 1967 = Ovidiu Bîrlea, Poveștile lui Creangă, Editura pentru Literatură, București.
- Călinescu 1982 = G. Călinescu, Istoria literaturii române de la origini pînă în prezent, ediția a II-a revăzută și adăugită, ediție și prefață de Al. Piru, Editura Minerva, București [ediția I: 1941].
- Coșeriu 1992-1993 = Eugeniu Coșeriu, Competența lingvistică, în vol. Prelegeri și conferințe (1992 – 1993), Supliment la „Anuar de lingvistică și istorie literară” (Iași), t. XXXIII, seria A. Lingvistică, p. 27- 47.
- Coșeriu 1994 = Eugeniu Coșeriu, Socio- și etnolingvistica. Bazele și sarcinile lor, în vol. Lingvistică din perspectivă spațială și antropologică. Trei studii. Cu o prefață de Silviu Berejen și un punct de vedere editorial de Stelian Dumitrăcel, Editura „Știința”, Chișinău, p. 129 - 149.
- Coșeriu 1996 = Eugeniu Coșeriu, Lingvistica integrală, interviu cu Eugeniu Coșeriu, realizat de Nicolae Saramandu, Editura Fundației Culturale Române, București.
- Coșeriu 2000 = Eugeniu Coșeriu, Lecții de lingvistică generală, traducere din spaniolă de Eugenia Bojoga, cuvânt înainte de Mircea Borcilă, Editura Arc, Chișinău.
- Coteanu 1973 = I. Coteanu, Stilistica funcțională a limbii române. Stil, stilistică, limbaj, Editura Academiei, București.
- Densusianu 1926 = Ov. Densusianu, Vorbirea populară din puncte nouă de vedere, text republicat în Ovid Densusianu, Opere, ediție îngrijită de B. Cazacu, V. Rusu și I. Șerb, cu o prefață de B. Cazacu, I. Lingvistică. Scrieri lingvistice, Editura pentru Literatură, București, 1968, p. 413 - 420.
- Dumitrăcel 1980 = Stelian Dumitrăcel, Lexic românesc. Cuvinte, metafore, expresii, Editura Științifică și Enciclopedică, București (ediția a doua, cu un Supliment de analiză din perspectivă pragmatică, Casa Editorială Demiurg Plus, Iași, 2011).
- Dumitrăcel 1984 = Stelian Dumitrăcel, Moromeții: momentul psihologic al parimiei și statutul personajelor, în vol. Profesorul Gavril Istrate la 70 de ani, Centrul de Multiplicare al Universității «Alexandru Ioan Cuza», Iași, p. 151 - 167.
- Dumitrăcel 2002 = Stelian Dumitrăcel, Texte dialectale, texte orale, etno- și sociotexte, prefață la Noul Atlas lingvistic român, pe regiuni. Moldova și Bucovina, Texte dialectale, volumul al II-lea, Partea 1, culese de Ion-Horia Bîrleanu și publicate de Doina Hreapcă și Ion-Horia Bîrleanu, Editura Academiei Române, București, p. 9 - 14.
- Dumitrăcel 2003 = Stelian Dumitrăcel, O modalitate paradoxală de manifestare a apartenenței etnoculturale: modificarea «discursului repetat», în vol. Limba și literatura română în spațiul etnocultural dacoromânesc și în diaspora, Iași, Editura Trinitas, 2003, p. 163 - 178.
- Dumitrăcel 2006^a = Stelian Dumitrăcel, Discursul repetat în textul jurnalistic. Tentația instituirii comuniunii fatice prin mass-media, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, Iași.
- Dumitrăcel 2006^b = Stelian Dumitrăcel, Limbajul publicistic românesc din perspectiva stilurilor funcționale, Institutul European, Iași.
- Dumitrăcel et alii 1997 = Stelian Dumitrăcel, în colaborare cu Doina Hreapcă și Ion-Horia Bîrleanu, Ancheta dialectală ca formă de comunicare, Editura Academiei Române, Iași.
- Gréciano 1983 = Gerturd Gréciano, Signification et denotation en allemand. La sémantique des expressions idiomatiques, Librairie Klincksieck, Paris.
- Hedeșan 2005 = Otilia Hedeșan, Recitind Ovid Densusianu, în „Cerc. Revistă de etnologie”, anul I, nr. 1, Iarna 2005, p. 22 - 33 (cf. și rezumatul: /www.etnologie.ro/).
- Iordan 1975 = Iorgu Iordan, Stilistica limbii române, ediție definitivă, Editura Științifică, București [ediția I: 1944].
- Munteanu - Țara 1983 = Ștefan Munteanu, Vasile D. Țara, Istoria limbii române literare. Privire generală, ediție revizuită și adăugită, Editura Didactică și Pedagogică, București [ediția I: 1978].
- Munteanu Cr. 2006 = Cristinel Munteanu, Tehnica utilizării frazeologismelor expresive, în „Limba română” (Chișinău), XVI, nr. 7-9, p. 150 - 158.
- Necula 2010 = Gina Necula, Discriminating Idioms as Thinking and Speaking stereotypes, în „Annales de l'Université «Dunărea de Jos””, fascicule XXIII, Mélanges francophones, No. 5, vol. IV, 2010, Galați University Press, p. 182 – 189.
- Rosetti - Cazacu, - Onu 1971 = Al. Rosetti, B. Cazacu, Liviu Onu, Istoria limbii române literare, I. De la origini pînă la începutul secolului al XIX-lea, Editura Minerva, București.
- Ruxăndoiu 2003 = Pavel Ruxăndoiu, Proverb și context, Editura Universității București.
- Tabarcea 1982 = Cezar Tabarcea, Poetica proverbului, Editura Minerva, București.
- Vianu 1955 = Tudor Vianu, Aspecte ale limbii și stilului lui I. L. Caragiale, în vol. Probleme de stil și artă literară, Editura de Stat pentru Literatură și Artă, București, p. 87 - 114.
- Vianu 1957 = Tudor Vianu, Observații asupra limbii și stilului lui A. I. Odobescu, în vol. Problemele metaforei și alte studii de stilistică, Editura de Stat pentru Literatură și Artă, București, p. 166 - 208.
- Vianu 1977 = Tudor Vianu, Arta prozatorilor români, prefață, tabel cronologic și indice de Henri Zalis, Editura Albatros, București [ediția I: 1941]
- Zafiu 2001 = Rodica Zafiu, Diversitate stilistică în româna actuală, Editura Universității București.

Zaflu 2007 = Rorica Zaflu, Interpretarea limbajului jurnalistic, în Discursul repetat între alteritate și creativitate. Volum omagial Stelian Dumitrăcel (edit. Cristinel Munteanu), Institutul European Iași, p. 310 - 315.

Manuale școlare

Crișan et alii 2000 = Alexandru Crișan, Liviu Papadima, Ioana Pârvulescu, Florentina Sămăhăian, Rodica Zaflu, Limba și literatura română. Manual – Clasa a X-a, Editura Humanitas, București.

Crișan et alii 2007 = Alexandru Crișan, Liviu Papadima, Ioana Pârvulescu, Florentina Sămăhăian, Rodica Zaflu, Limba și literatura română. Manual – Clasa a X-a, Editura Humanitas, București.

Iancu et alii 2005 = Marin Iancu, Ion Bălu, Rodica Lăzărescu, Limba și literatura română. Manual – Clasa a X-a, Editura Corint, București.

Leahu - Parfene 1985 = Emil Leahu, Constantin Parfene, Limba și literatura română, manual pentru clasa a X-a, Editura Didactică și Pedagogică, București.

Otobăcu 1984 = Constantin Otobăcu (coord.), Limba și literatura română, manual pentru clasa a IX-a, Editura Didactică și Pedagogică, București.

Surse de texte

Cohuț - Vulpe 1973 = Cornelia Cohuț, Magdalena Vulpe, Graiul din zona «Porțile de Fier». I. Texte. Sintaxă, Editura Academiei, București.

Graiul 1906 = Graiul nostru. Texte din toate părțile locuite de români, publicate de I.-A. Candrea, Ov. Densusianu, Th. D. Sperantia, vol. I, Socec & Co, București.

Mușlea - Bîrlea 1970 = Ion Mușlea, Ovidiu Bîrlea, Tipologia folclorului din răspunsurile la chestionarul lui B. P. Hasdeu, Editura Minerva, București.

Petrovici 1943 = Texte dialectale culese de Emil Petrovici, Suplement la «Atlasul lingvistic român II», Muzeul Limbii Române, Sibiu – Otto Harrassowitz, Leipzig.

Texte Muntenia 1975 = Texte dialectale Muntenia, publicate, sub redacția lui B. Cazacu, de Paul Lăzărescu, Maria Marin, Bogdan Marinescu, Ruxandra Pană și Magdalena Vulpe, vol. II, Institutul de Cercetări Etnologice și Dialectologice, București.

Zanne 1895 = Proverbele românilor din România, Basarabia, Bucovina, Ungaria, Istria și Macedonia..., de Iuliu A. Zanne, vol. I, Editura Librăriei Socec & Comp., București.